

Новий Літопис

THE NEW CHRONICLE

Ч. 4 (5) Рік II.

No. 4 (5) Vol. II.

Жовтень-грудень — 1962 — October-December

WINNIPEG, MANITOBA

НОВИЙ ЛІТОПИС

КВАРТАЛЬНИК СУСПІЛЬНОГО ЖИТЯ, НАУКИ І МИСТЕЦТВА

Видає: Видавниче Т-во „Новий Літопис“

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ

Головний редактор д-р Юрій Мулик-Луцук

Передплата: на рік — \$3.00; окреме число 75 ц.

The NEW CHRONICLE

SOCIAL, SCIENTIFIC and ART QUARTERLY

Published by: The New Chronicle Publishing Society

Edited by EDITORIAL COMMITTEE

Editor-in-chief: Dr. G. Mulyk-Lucuk

Subscription: \$3.00 a year; 75c. single copy.

Address: THE NEW CHRONICLE,

P. O. Box 3525, Sta. "B",

Winnipeg 4, Man.

Ч. 4 (5)

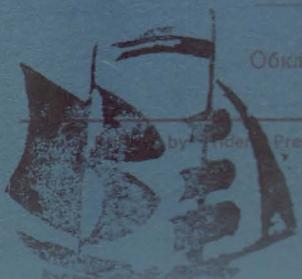
Жовтень-грудень, 1962

Рік II

ЗМІСТ:

	Стор.
Редакційна: НАША КРИТИКА	1
Д-р Яр Славутич: КИЇВ	6
Д-р Павло Маценко: СТЕПАН АНИКІРОВИЧ ДЕГТЬЯРЕВ	7
Д-р С. Я. Парамонов: НОВЕ ТІРО „СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ“	16
Проф. П. К. Ковалів: ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ	24
Д-р Роман О. Климкевич: СТОЛІЧНИЙ І ЗЕМСЬКІ ГЕРБИ СЛОБІДЩИНИ	30
Анна Андріївська й Марія Марко: НАПЕРЕДОДНІ 1917 р.	36
о. Д-р С. С. Сасє. з ДНІВ НЕВОЛІ	41
В. Буриник: СТАН ШКІЛЬНОЇ СПРАВИ ПО УКРАЇНСЬКИХ ОКОЛИЦЯХ	48
Проф. Дмитро Соловей: ВІННІЦЕННЯ УКРАЇНСТВА — ОСНОВНА МЕТА РОСІЇ У ВІЙНІ 1914 РОКУ	56
З літопису українського життя	80
Пожертви на Видавничий Фонд — на середній обкладинці	

Обкладинка М. Битинського

Printed by Fisher Press Ltd., 214 Dufferin Ave., Winnipeg 4, Man.

НОВИЙ ЛІТОПИС

Квартальник суспільного життя,
науки й мистецтва

The NEW CHRONICLE

Social, Scientific
and Art Quarterly

Authorized as Second Class Mail by the Post Office Department,
Ottawa, and for Payment of Postage in Cash.

Ч. 4 (5) Рік II. Жовтень-грудень 1962 №. 4 (5) Vol. II.

РЕДАКЦІЙНА

НАША КРИТИКА

Лікар відноситься до свого пацієнта без упереджень — він об'єктивно досліжує стан його здоров'я, — коли він знаходить у пацієнта ознаки здоров'я, то він стверджує це; коли ж він бачить у нього прояви недуги, то він також стверджує це, і він чинить це виключно для добра хворого, щоб освідомити його про затаєну недугу, і таким чином допомогти йому лікуватися.

Кожен лікар прислухається до опінії пацієнта, який говорить про стан свого здоров'я, — але одним з основних методів лікаря при оглядах пацієнта є з тихим недовір'ям приймати слова пацієнта, який уважає себе або здоровим (хоч він може бути хворим), або має себе за хворого (хоч у дійсності він здоровий). Лікар головно основується на своїх власних спостереженнях, незалежних від опінії пацієнта про самого себе.

Мета ї методи критикування літературних творів і наукових праць, мають бути схожими на ставлення лікарем діагнози; критик повинен підходити до справи ані з симпатіями, ані з нехіттю, а має він керуватися сумлінням і знанням предмету, і „не насміхатися і не ненавидіти, а пізнавати”.

Коли людині без письменницького хисту вроїлося, що він „геній”, то критик фахово і з тактом уміє розкрити йому очі на те, що він генієм не є; таким чином критик

може врятувати таку людину від дальших розчарувань. Коли хтось не є свідомим, що він має в собі талант, то критик усвідомлює його про це, і таким чином викриває притаєну здібність і фаховими порадами допомагає початківцеві проявити її у своїй творчій праці.

Великі твори літератури, мистецтва й науки вимагають великих критиків — таких, які, крім доброго професійного вишколення щодо даного предмету, відзначаються також природньою величчю свого духа, який має природній дар і зрозуміти, і відчути, чи даний твір є величким, чи може середнім, або й маленьким.

Малі критики такого дару не мають, і тому вони найчастіше не вміють відрізнисти великого від малого; тому вони аж надто часто великі твори вважають „графоманією”, „макулятурою” і т. п., а маленькі твори, навпаки, вони величають „геніяльними”.

Маленькі критики аж надто часто підходять до творів із заздалегідь вирішеною метою: або „розгромити” нелюбого їм автора (хоч він і заслуговує на підтримку), або милого їм автора піднести на вершини „генія”, хоч у дійсності цей автор є нижче середнього.

Як лікарі відповідальні за стан фізичного здоров'я суспільства, так і критика відповідальна за стан культури й науки спільноти.

Критика має завдання й силу виліковувати пересічну людину, що хворіє манією величі; критика має завдання й можливість вказувати даній людині на її талант, коли ця людина сама про це не знає; критика має також силу духовно знищити великий талант — змусити його „зломити перо”.

Який стан критики в української спільноти?

Найперше тут слід підкреслити цей факт, що критика в нас, коли напр., ідеться про твори художньої літератури, ніколи не мала характеру професійної критики; тому-то літературна критика в справжньому значенні цього слова у нас не існує. На жаль, ця недостача відноситься також і до нашої науки, публіцистики і т. д.

Першою й основною ознакою недуги цієї „kritiki”

у нас є брак абсолютних принципів і системи, на основі яких критик повинен підходити до критикованих ним творів.

Українці в розсіянні живуть у масових іншонаціональних окруженннях — з одного боку, а, крім цього, вони відчувають себе на фронті боротьби за Україну з її ворогами — з другого боку. Отже, коли йдеться про відношення українства до зовнішнього світу, то тут українці мислять, відчувають і діють за схемою контрасту: ми і вони. Ми — це українці, вони — це неукраїнці; усе, що наше, є добре, а що не наше — це недобре. Ця схема контрасту само-надоцінки являється нашою реакцією проти нашої другої крайності, яка полягає у вихвалюванні чужого, а в ганен-ні свого. І коли останніми часами українці масово засвоїли собі термін „комплекс меншевартості”, і виразили бажання викорінити його із себе, отже не бути ідолопоклонниками перед усім чужим, а знати ціну всьому своєму рідному, то тут наша спільнота попала в протилежну до першої крайність, і почала безкритично й переборщено обожати все своє.

А вислід? Якщо б хтонебудь потрудився, і зібрав витяги з дописів про різні наші національні імпрези, то це були б цікаві документи не тільки для соціолога й історика культури, але й також важливі матеріали для психології, і то іноді й для... патології.

Виступив десь там аматорський парафіяльний церковний хор, і в пресових дописах уже ставиться його нарівні з давнім хором собору св. Софії в Києві. Сказав хтось там промову, і тут уже порівнюється його до Демостена чи Ціцерона; заспівала якась випадкова людина пісоньку на імпрезі, і в дописах пишуть про неї, як про „другу Петрусенко”, чи Паторжинського, чи навіть Каruzо. Сказав хтось сяк-так ломаною українською мовою декламацію чи промову, і пишуть про його „досконалу українську мову”. Кожна промова обов'язково „глибоко-змістовна”, кожне слово конечно „сильне”, кожна програма імпрези „на високому рівні” і т. д., і т. п. І так племкається культ духової вбогості.

Ця друга крайність (надоцінка свого) — це те саме діяння почуття меншевартості, що також проявляється в недоціненні всього свого.

Це щодо відношення нашої спільноти до свого зовнішнього світу — до неукраїнського оточення.

Щождо стану цієї справи внутрі нашої спільноти то вона також характеризується цією самою схемою: ми й вони; українське суспільство (як і кожне суспільство) різничується угрупуваннями. Кожен є членом чи прихильником даного угрупування. Коли хтось щось напише з нашої групи, то ця група обов'язково проголошує його „визначним”, або й навіть „генієм”, хоч він є собі середнього типу людиною. Але коли хтось щось напише з іншої групи, то опозиційні критики ще цього твору не прочитали, а вже написали нищівну критику, — мовляв, „ігнорант”, „графоман” і т. д., хоч у дійсності це може бути й добрий твір, навіть понад середній рівень, і критики іноді самі це знають, але пишуть протилежне, щоб розгромити людину з іншої групи.

Ще гірше є з тими авторами, які не належать до жодної групи, — цих уже громлять критики з усіх груп. Наша так звана „критика”, атакуючи даного автора, залюбки послуговується двома основними недозволеними засобами: по-перше, замість критикувати твір вона критикує особу автора цього твору; по-друге, вона зворушене й зворушливо відкликається до почувань спільноти, щоб настроїти її проти критикованого автора.

Автори, які належать до даної групи, як правило, не критикуються членами цієї групи, і вона становить собою „товариство взаємної адорації”; а вже особливо не дозволяється критикувати провідних членів групи, авторитет яких уважається „непомильним”, не зважаючи на класичне правило логіки, яке каже, що „аргумент на основі авторитету не є важним”, і давньої класичної мудрості, яка каже, що „помилятися притаманне людині”.

Чи за таких обставин є „критика” у тих рідкісних діячів науки, які намагаються втримати критику на науковому рівні? Під загальним тиском атмосфери двох край-

ностей (або саме тільки незаслужене величання, або так само самі тільки незаслужені напасті — в обидвох випадках передвзяті) вони, ці рідкісні діячі науки, уже переважно не знають, що тут їм діяти; і щоб не йти ні за однією крайністю, ні за другою — вони силою відштовху попали в „золоту середину” — цебто вони взагалі не критикують творів, — у своїх рецензіях вони тільки переповідають зміст рецензованої ними книжки, не подаючи своїх критичних завважень ні за, ні проти, і це тепер починає ставати немов би ідеалом „дійсно наукової критики”. І тут справджується вислів: „хто попікся на гарячому, той уже дмухає на холодне”.

Стан критики в нашій спільноті — це справа, що вимагає критичного підходу до неї і знайдення на її недуги якогось ліку. Бо ж в якій мірі критика є дзеркалом стану культури й науки, в такій мірі наша спільнота повинна більше уваги звернути на сучасний стан критики.

Яр Славутич

КИЇВ*)

Незборний, на горах суворих
Твердинею віри стойть,
Під стягом Софії на порох
Розбивши навали століть.

Як райдуга, а даль неозору
Довкола на тисячу верст
Могута дзвінка Святогора
Несе Володимирів хрест.

І вгору, як шабля, злітає
Богдана важка булава,
Бо славу князів обкрадає
Зухвала молодша Москва.

І гнівний від крові ординців,
Від сяйва снаги золотий,
Він кличе на прію піхотинців,
Зове гармашів до мети;

Він чорними ранами Лаври,
Де зяє поганьблений храм,
Гримить у козацькі літаври,
Когорти збирає до брам.

О городе, красно похмурий!
Я вірю в омріяну мить.
Я чую, як прапор Петлюри
В серцях легіонів шумить.

Я бачу, як темрява тане
Над щастям повернень і стріч,
Як вулиць вітальні каштани
Палають мільйони свіч.

І правого змагу держава —
Відроджена — владно встає;
І прадідна, київська слава
Буття окриляє мое.

*) З книги „Маєстат”.

Павло Маценко

Степан Аникійович Дегтярев

(з циклу „Розтрачені діаманти”)

Українська музична культура XVI-XVII ст. через діяльність Братств та Києво-Могилянської Академії досягала високого рівня. Українських фахівців-співаків, інструменталістів, диригентів і композиторів — запрошується до Москви, Петербургу й інших місць. Царі й багаті москалі на те грошей не жалували.

У XVIII ст. (1739 р.) в Глухові з наказу російського уряду постає вокальна школа*), в якій навчали здібних українських дітей і ними поповнювали Придворну Капелю. В Петербурзі ці малі співаки не тільки співали в капелі, а брали участь також в операх і балетних виставах придворних театрів.

Уряд Росії щедро обдаровував заслужених перед ним своїх і чужинців великими земельними маєтками в Україні, закріпощуючи з ними й вільне перед тим українське селянство.

Наслідуючи життя царських дворів, власники великих маєтків організовують в себе з кріпаків т. зв. „кріпацькі капелі”, а при них і інструментальні ансамблі. Силами тих капель виставлялись опери з балетним мистецтвом включно. Для поповнення тих капель багатій засновували в своїх маєтках і школи на зразок шкіл в Глухові й Харкові, і в них учили для згаданих потреб українських дітей. Доля тих малих артистів, які часто ставали великими майстрами свого роду мистецтва, була тяжка, була долею раба, якого продавали одинцем і гуртом. Про це довідуємось з різних джерел, а також і з російських газет кінця XVIII ст. В. „С. Петербургских Ведомостях” 25 травня 1792 р. подавались такі оголошення: „Продаються 8 осіб музикантів...” В „Московських Ведомос-

*) Перший учитель і директор тієї школи був композитор А. Рачинський.

тях” з 5 жовтня 1799 р. друкувалось: „Купується хорист для праці з хором, гуслис та скрипаль...”

Співаків з добрим голосом і вправних інструменталістів купували, часто вимінювали за кота, собаку чи коня. Ось один з типових прикладів. Г. Р. Державин (1743-1816) визначний російський поет, військовий і губернатор, що оспіував Катерину II, як добродійну особу, дістав маєток „Званку” на Херсонщині. Він мав там хор кріпаків та інструментальний ансамбль. Державин діставав музикантів також з півдня, з України, як це завелось було з кінця XVII ст., зауважує історик Т. Ліванова. В листі до Державина його родич по жінці, Н. Дяков, пише: „Хлопчика, призначеного від вас, бачили: він грає на клавесині, на гарфі і співає, і досить добре знає музику... Ціна 50 рублів, чого я злякався...” (Твори Державина, т. VI, стор. 190.)

Державин відносився до своїх музикантів кріпаків не так як до домашніх артистів, а так як і другі власники кріпаків. Про це читаемо його цікаве листовне розпорядження про вісімох кріпаків музикантів в його маєткові в Україні: „Вони повинні від 6-ої й до 8-ої год. ранку навчатись музики й повторювати вже грані ними речі, будучи під управою першого музиканта Прокопа. Також зобов'язані вони, коли господарі трапляться дома, по обіді дві години грати в кімнатах. З 8 год. ранку вони повинні виконувати й інші обов'язки, а це що Михайло, Онофрій і Андрій по черзі топлять в горішніх кімнатах печі, їздять за каретою, вживаються на різні доручення, Андрієві займатись своїм шевством. Прокіп з допомогою Осила мусить доглядати інструменти й ноти... Вони повинні також, як Матвій і Никифор, обов'язково дижурити в передній кімнаті та тримати в чистоті горішні кімнати дому. Дижурити ж їм в передній кімнаті завжди по два: на випадок, коли одного куда пішлиуть, один обов'язково повинен лишитися на місці; та хто б не дижурив, він неодмінно мусить в'язати шкарпетки, щоб не спав, для того юному видаються нитки й шпички. Матвій і Никифор, поза дижурством, призначаються помішника-

ми ключника Павла.” (Твори Державина, том IX, стор. 213).

Життя в покріпаченій Москвою Україні було тяжким і безвиглядним. А було воно перед кріпацтвом зовсім іншим. Князь І. М. Долгорукій у „Путешествие в Киев” від 1817 р. записав: „Я чув від свого покійного батька, що в Малоросії народ бував веселим, що коло кожної корчми сиділи хохли з скрипками, гусями й сопілками: одні грали, інші співали свої українські пісні, а дівчата танцювали. Тепер зовсім не те.”

По Переяславській угоді з Московчиною, яка тоді була знана всьому культурному світові як „Московія”, Україна ступила на новий і може на найтяжчий в своїй історії шлях поневіряння. З того часу Московія висотує з України всі її духові й матеріальні сили включно до „розвривання” могил і привласнення їх археологічних скарбів. Зокрема тяжко відбилось те примусове співживіття України з Московією на культурному полі. Вона розбудувала себе духово українськими (пізніше німецькими, польськими й ін.) силами, назвавши їх потім, особливо по Петрі, „рускими”. Україна втратила (втрачає й тепер!) непомірно багато. Всі ті „руssкие” учені, письменники, проповідники, музики і т.д. загарбані Москвою. І світ, поза Москвою, рахує їх також „рускими”. Навіть такий здобуток України, як церковний спів, який розвинувся в Києві і зовсім оформився до навали татар 1240 р., — коли про Московію, ані про „винахід” Петра I-го, „Россію”, й чутки не могло бути, — і цей спів москалі рахують своїм, а за ними ту неправду повторює й весь культурний світ.

За останні 300 років Україна розтратила велику силу безцінних людських діамантів, і всі вони привласні Москвою, яка що більше привласнює добра України, то ще більше її ненавидить і винищує духово й матеріально.

Ще в XVII стол. москвини рахували українців „іноземцями”**), обзываючи їх черкасами й іншими назвами. Та

**) Миколу Павловича Дилецького, українця з Києва (1630-1690?), визначного музичного теоретика, майстра партесного співу і що був

скоро, зрозумівши духову вагу тих іноземців, почали їх привласнювати, часом відкидаючи з ужитку (немов по їхній традиції!) їх прізвища, вживаючи натомість їх батькове ім'я. Тоді з'явилось досить Петрових, Іванових, Федорових, і всі вони втопились в царстві „Іванових”...

Дальше ми подаємо хоч поки й скупу правду про життя, творчість і долю визначного з походження українця, що фігурує в різних історичних розвідках та словниках визначним „русским” композитором. Ним є **Степан Аникійович Дегтярев**.

Прізвище композитора відоме в трьох виглядах: Дегтярев, Дехтярев і Дегтярський. Назву „Дехтярев” треба вважати точним московським записом, бо вони, не маючи звука „г”, вимовляють його як „х”, або „г” (напр., Гітлер у них — Хітлер, а Гоголь — Гоголь). Один з біографів, що найточніше знат про походження композитора, називає його Дегтярським.

С. А. Дегтярев народився на прадавній, ще князівських часів, землі курян в с. Борисівці Грайворонського (в народі — Гайворонського) повіту на Курщині в родині кріпаків великого можновладця московського графа Н. П. Шереметева.***)

Н. П. Шереметев був одним з найбільших магнатів землевласників доби Катерини II та царя Павла. Він приймав їх в себе й прагнув сам досягнути в своїм житті „царського блиску”. Був досить освіченим, бував за кордоном та утримував зокрема з Парижом найближчі зв’язки, дістаючи відтіля докладні повідомлення про музичне й зокрема оперове життя від визначного челядіста Івара. В своїх маєтках Кускові й Останкіно Шереметев мав театри і в них виставлялись його засобами найкращі оперні тво-

епохальною з’явою для Московії щодо розвитку музичного її мистецтва, москалі називали „іноземцем” — див. у А. В. Преображенського в праці „Культовая музика в России”, Л. 1924 р., вип. II, стор. 43. Але в сучасних працях він вже „русский” з Києва. Це тільки один з прикладів.

***) Цей можновладець навчився „шанувати” українську культуру від свого батька боярина П. В. Шереметева, який, перебуваючи в Києві, мав з українців хор і музикантів. Повертаючись до Москви, він забрав їх з собою. Див. цит. праця А. В. Преображенського, стор. 43.

ри того часу. Сам він грав на клавесині та на чельо. Для всіх цих потреб (для опери з оркестрою, інструментального ансамблю, рогової оркестри, клавесину й чельо) він мав збірки необхідних творів. Шереметев мав велику оркестру (40 осіб), рогову оркестру, великий хор (капелю), зложений головно з кріпаків, та повний склад виконавців для опери й балету. В нього працювали визначні фахівці чужинці як композитор Дж. Сарті, скрипаль Файер, клярнетист Майер і ін.

З кріпаків були в нього також значні артисти, а найважливішим був дійсний музичний провідник у Шереметева С. А. Дегтярев. Незалежно від глибокої любові до музики, до своїх артистів з кріпаків, Шереметев був деспотом, що найбільше підкреслюється його відношенням до визначного музиканта Дегтярева.

Для постачання обидвох кріпацьких театрів необхідними й добре вправленими виконавцями в найбільшому маєткові Шереметева, в Борисівці, була заснована співацька школа. До тієї школи набиралися діти кріпаків з гарними голосами. По перевірці голосів і здібності дітей їх ділили по „спеціальностям”. Одних призначали до хору, других до оркестри, третіх до балету, четвертих до обслуги і т. і.

До цієї школи в 7 років життя дістався разом з сестрою Степанидою і братом Явдокимом і Степан Дегтярев. Тут він дістав музичну освіту. В тій школі вчили читати, писати, аритметики, співу, літератури, чужих мов й поведінки. Професійну майстерність учні удосконалювали під проводом визначних діячів музичного й сценічного мистецтва. Науки теорії музичної композиції Дегтярев учився в Дж. Сарті. В час голосової мутації Дегтярев дістав дозвіл вписатись до Московського університету, де вивчав російську літературу та італійську мову.

Праця Дегтярева в театрі була різноманітною. Він був солістом опери, піяністом, капельмайстром, композитором, учителем. В опері „Дезертир” Монсін’ї Дегтярев співав партію Берtranда. Виступав він і в інших операх.

Не один раз Дегтярева висилалось до Борисівки, щоб набрати нових співаків.

1789 р. Дегтярев дістав титул „учителя концертів при музиці вокальній”, а 1790 р., по поверненні з Італії, він призначається головним диригентом капелі, а пізніше й диригентом оркестри Шереметева.

Мабуть десь коло 1790 р. Дегтярев разом з Дж. Сарті, який тоді працював у Шереметева, побував в Італії, де він продовжував свою музичну освіту.

З 1790 р. театр Шереметева починає занепадати й меншати, і це тяжко відбивається на Дегтяреві. Про цю сумну подію знаходимо згадку в кн. І. М. Долгорукого у віршах „Прогулка в Кускове”:

„Театр волшебный подломился,
Хохлы в нем опер не дают,
Парашин голос прекратился,
Князя в ладоши ей не бьют...”

1794 р. розпускається оркестра, і композитор опинюється без будь-якої праці. Всі його намагання про звільнення з кріпацтва були марні.

Життя Дегтярева, кріпака Шереметева, було дуже тяжким. Щоб якось прожити, Дегтярев виступав приватно. Про це доносили Шереметеву, і він, як кару за те, відтягав з його платні 5 рублів з наказом передати їх доносчикові Чопову (28 червня 1794 р.) Врешті композитор виїхав з Останкіно до Москви. Є дані, що він, не маючи засобів для перевезення своїх речей і творів, спалив їх. Про життя й діяльність композитора в Москві знається дуже мало. Т. Ліванова подає (за працями Н. М. Лисовського та Н. Ф. Фіндейзена), що 1805 р. в Москві вийшов підручник: „Правила гармонические и мелодические для обучения всей музыке, издание Г. Винченцо Манфредини (1737-1799) вторым и помноженным изданием на Итальянском языке в 1797 г. в Венеции. С итальянского на российский перевел Ст. Дехтярев. Санкт-Петербург в Театральной типографии 1805 г.”

В передмові Дегтярев повідомляє, що ту книгу в 4-х частинах італієць Манфредіні подарував імператорові

Павлові Першому 1797 р. і що подібні книги щодо змісту ще не видавались. Ця книжка була вчасною й великої ваги для тієї доби. Але й це не таке важне, пише Т. Ліванова. Важливіше всього є те, пише вона далі, що вибрав ту книжку „русский” (розвідка Т. Л.) музикант з кріпаків, а все ж міг перекласти спеціальну працю з італійської мови на російську! (стор. праці II част. 326-27).

Завваж до цих вигуків могло б бути досить, але вони вже вийшли б поза рамки цієї статті.

Дегтярев був відомим композитором, диригентом оркестри й хору. Його хор конкурував з Придворною капелою під проводом Бортнянського, а все ж найвище призnanня він досягнув за твір — ораторію „Мінін і Пожарський”, яку з великим успіхом виконувалось в Москві 1811 р. В рецензії у „Вестник Европи” писалось: „п. Дегтярев своєю ораторією довів, що він може поставити своє ім'я порядом з найбільшими композиторами в Європі” (1811, квітень, стор. 227).

Ця перша ораторія „руssкого” композитора на текст нездібного поета Н. А. Горчакова була відзначена: автор поезії Горчаков дістав від царя діямантову обручку, а про композитора навіть не згадалось... Незалежно від того Дегтярева уважається батьком ораторії в Росії.

(Тут варте уваги: Ораторію „Мінін і Пожарський” написав композитор Дегтярев українського походження, а пам'ятник „Мініну й Пожарському” створив український скульптор Мартос. Чи ж не іронія?!)

Є інформації, що Дегтярев написав ще одну ораторію — „На освобождение Москвы в 1812 году” і почав працю над третьою ораторією — „Втеча Наполеона”.

З приходом військ Наполеона до Москви Дегтярев повернувся додому, і там, в родині якогось курського поміщика, знаходить дрібну працю учителя співу. Біда й хвороба скоротили життя талановитого музики. Дегтярев помер від сухіт 23-го квітня 1813 р. на 47 році життя.

У 75-ліття смерті Дегтярева в журналі „Русская старина” А. В. Никітенко на основі оповідання свого батька, який також був кріпаком Шереметєва, і який близько знав композитора Дегтярева, написав спогади:

... З особливою пошаною і вдячністю згадував мій батько про минулі увагу і ласку, які виявляв до нього відомий і нещасливий Дегтярський, дещо пізніше згаслий серед глибоких, ні для кого незрозумілих і ніким не відчутих терпіння. Він був однією з жертв тих страшних обставин на землі, коли високі обдарування й духова перевага припадають, як дарунок долі, людині немов для глузування й осмішання його. Дегтярський скоро відійшов з цього світу через свій талант, будучи в той час рабом, кріпаком. Він народився з певним покликанням до мистецтва: він був музикою з природи. Надзвичайний його талант рано звернув на нього увагу знавців, а його володар, граф Шереметев, дав йому тоді можливість дістати освіту. Дегтярського вчили музики краї педагоги. Його післиали для удосконалення в Італію. Його музичні твори дали йому почесну відомість про нього. Але повернувшись на батьківщину, він знайшов суворого деспота, який (Шереметев), по „ревизському” праву на душу геніяльної людини, хотів цілковито привласнити для себе і натхнення її: він наложив на нього залізну руку.

Дегтярський написав багато чудових творів, майже виключно для духовних (церковних) потреб. Він сподівався, що духовні особи здобудуть для нього волю. Він прагнув, просив тільки волі (звільнення з кріпацтва), але її не дістав, і в безвиході став шукати забуття своїх страждань у вині. Він пив багато й часто, а власники його унизливо карали, він знова пив і, врешті, вмер.”

Страшною була дорога життя Дегтярева — артиста співака, композитора, диригента, перекладача з чужої мови! Замість волі мав принизливе кріпацтво й кари деспота; твори не поширювались, і врешті паляться...

Большая Советская Енциклопедия (стор. 549), коли її вірити, повідомляє, що Дегтярев дістав звільнення з кріпацтва 1809 року. Це, виглядає, дало йому нагоду переїхати до Москви. Там він переклав згаданий підручник Манфредіні і там написав ораторію „Мінін і Пожарський” та інші твори. Окрім того Д. мусів написати ба-

гато творів для Церкви і між ними до 60 концертів. Відомими його творами були „Херувимська”, „Достойно є”, „Отче наш” і ін.

Доля кріпаків, чи вони були українського чи московського походження, була та сама. І тому „свої” люди з кріпаків як Дегтярев, або москаль Е. І. Фомін (1761-1840) мали від своїх можновладців відношення однакове. До того ж, то був час особливого захоплення москалів європейською культурою Франції, а в музиці — захоплення зокрема Італією. Музичні представники тих народів панували в С. Петербурзі всеціло.

Та все ж, славний композитор з кріпаків українського походження С. А. Дегтярев був творцем першої в Москвії ораторії.

Історія московської культури, коли українським ученим та чужинцям — дійсним шукачам правди — буде вільний доступ до джерел, дочекається точного й правдивого опису. Тоді й самі москалі, які виростили на привласненому, зрозуміють, що їх культура „велика” чужим добром.

ЛІТЕРАТУРА

- Язовицкая, Е. Е. — „Кантата и оратория”, очерк IV у збірнику: Очерки по истории русской музыки, Музгиз 1956. Под ред. М. С. Друскина и Ю. В. Келдиша.
- Ливанова, Т. — „Русская музыкальная культура XVIII века”. М. 1953.
- Елизарова, Н. А. — „Театри Шереметевих”, изд. Останкінського дворца-музея. М. 1953.
- Ильинский, А. „Биографии композиторов с IV до XX в.”, М. 1904, стор. 534.
- Гинзбург, С. А. проф. „История русской музыки в образцах” т. 2, стор. 481. ГосМуз. Изд., М.-Л. 1949.
- Никитенко, А. В. „Посмертные записки”. Русская старина, 1888, т. XI, стор. 311.
- Финдейзен, Н. — „Очерки по истории музыки в России з древнего времени до конца XVIII ст.”. т. 2, М. 2Л. 1929.
- Лисовский, Н. М. — „Музыкальные альманахи 18 столетия,” СПБ. 1885.
- Брокгауз и Ефрон — „Енциклопедический Словарь”, т. X, СПБ. 1893.
- Большая Советская Энциклопедия, стор. 549.
- Смоленский, Ст. — „Клавесинная музыка в России второй половины XVIII в.” Рус. Муз. газета 1916, Номера 28-29, 30-31. 32-33.
- История русской музыки, т. I, Музгиз 1917, стор. 214-215.
- Б. В. Асафьев — „Композиторы первой половины XIX в.”, Моск. Гос. Филармания Музикальний Університет, вып. I, 1945.

С. Я. Парамонов

НОВЕ ПРО „СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ” (ДОСЛІДНА РОЗВІДКА)

(Закінчення)

3. Чи є втрати тексту в „Слові”?

Звернемо увагу на уривок (рядки 548-567 нашого видання):

„Един-же Изяславъ, синъ Васильковъ, позвони свои ми острыми мечи о шеломы Литовъскый, притрепа славу дѣдови своему Всеславу, а самъ подъ чрълennыми щиты на кроваве траве притрапанъ Литовъскими мечи.”

Исхоти ю на крова тъи рекъ: „дружину твою, княже, птици крилы пріоде, а звери кровь полизаша.” Не бысть ту брата Брячяслава, ни другого (брата) Всеволода, единже изрони жемчужну душу изъ хоробра тела черезъ золото ожерелie. Уныли голосы, пониче веселie. Трубы трубять Городеньскими”.

Ми навмисно поділили цей уривок на три частини, щоб наочно довести, що середня частина зовсім не на місці. Вона не тільки штучно ділить оповідання про смерть Із'яслава на дві частини, але взагалі не підходить сюди й не має початку й сенсу. Усуньте її, й картина смерті Із'яслава з'явиться перед вами в первісному вигляді!

Відмітимо насамперед деяку неточність : Всеслав був не дідом, а **прадідом** Із'яслава, термін „прадід” „Слово” вживає так само про Всеслава та його правнуків, до яких належав й сам Із'яслав. Отже це безперечно помилка копіста.

Цікаво, що історія не зберегла жодного слова про цього князя Із'яслава, — все, що ми про нього знаємо, то тільки із „Слова”. Очевидно він був забитий ще молодим, і природньо не попав на арену історії. Але про його братів, а саме про Брячислава, Всеволода (обидва згадуються в „Слові”) та Всеслава є деякі, дуже бідні, дані.

Уривок „исхоти ю” дуже зіпсований. До цього часу ніхто не дав йому пояснення, що було б хоч в деякій мірі переконливим. І це зрозуміло: він не тільки зіпсований, але й не на своєму місці, отже й **не може бути поясненим**. Його зміст з непошкодженим кінцем: „дружину твою, княже” ніяк не може бути пов’язаний з Із’яславом: невідомо хто й кому говорить це. У всякому разі хтось звертається, але не до мертвого Із’яслава. Це міг сказати сам автор „Слова” комусь, але це відпадає, бо сказано „рек”, а такий зворот не можливий: що б автор говорив сам про себе — „той рек”.

Через те, що перед словами „дружину твою, княже” усього 16 літер, то як їх не переставляй, а одержати речення-перехід від смерти Із’яслава до слова „рек” неможливо навіть при найбуйнішій фантазії. Крім того, згадується ще дружина, що полягла на полі бою. Що молодий, маловідомий городенський (а не полоцький, як де-хто гадає) князь загинув під час бою, а історія про це не згадала, — дивуватися немає чого: чимало героїв, ніким незгаданих, чесно загинуло, але дуже неймовірно, що був такий бій, в якому загинула ціла дружина, а історія промовчала це. Це все пояснюється дуже просто: мова йде зовсім не за Із’яслава, а скоріше говориться про дружину Ігора, яку насправді „птици крилы пріоде” й за яку чимало говорилося в „Слові”. Далі не було рациї звертатися до мертвого Із’яслава, а ось до живого Ігора, що був причиною загибелі всього війська, підстави таки були.

Отже, уривок „исхоти ю” треба в усякому разі з картини смерти Із’яслава забрати. Картина робиться повною, а докір братам Із’яслава, що лишили його без допомоги, стає ще яснішим. Очевидно, й тут уривок „исхоти ю” попав випадково не на своє справжнє місце через пропущення, а потім включення його в дальший текст.

Але тут ми зустрічаємося з надзвичайно цікавим фактом: для згаданого уривка ані в попередньому, ані в дальншому тексті **місця немає**. Лишається одиноке припущення: уривок випав із сторінки, яка в дальншому була втра-

чена. Що деякі втрати таки були, в цьому нас переконує аналіза так званого „золотого слова Світослава” (до речі: не Святослава, а Світослава — від „світлої слави”).

„Золоте слово” — це заклик до всіх князів Руси виступити всіма силами проти половців й помститися за Ігоря. Воно збудоване за певним планом: Світослав звертається до кожного князя, або групи їх, особисто. Насамперед він описує могутність та заслуги кожного, а потім закликає помститися за рани Ігоря.

Він починає, розуміється, зверненням до суздальського князя Всеволода, прозваного „Большое Гнездо”, до самої імпозантної фігури тодішньої Руси. Це видно із самого звернення: тільки його Світослав називає „великим князем”.

Але, дивна річ, вказавши, що Всеволод такий могутній, що може „веслами Волгу розкропить, а Донъ вилить шеломами”, поет лише звернення до Всеволода без рефрену: помститися за Русь, за Ігоря, та й саме звернення закоротке, коли взяти до уваги силу й вплив Всеволода. Якщо б Всеволод вирішився був піти в похід, то це було б передрішило участь й інших князів. Отже можна було сподіватися, що автор „Слова” особливо розгорне аргументацію щодо Всеволода, але цього немає, чому?

Відповідь дуже проста: звернення до Всеволода було більшим, частина його помилково попала у звернення до князів Романа й Мстислава (див. далі), а рефрен — заклик до помсти й зовсім пропав.

У зверненні до Романа та Мстислава ми знаходимо: „Донъ ти, княже, кличетъ и зоветь князи на победу”. Що цей уривок не на своєму місці, це видно з того, що поет звертається до князів у формі **однини** („княже”), а перед тим він звертався у формі **дівінни**.

Далі, обидва ці князі були на Волині, і з Доном вони нічого спільногого не мали, а володіння Всеволода були у верхів'ях Дону та допливів Донця, отже до половців Доном був прямий шлях. В 1184 році Світослав напав на Кобяка, використавши Дніпро для перевозу війська, —

тут поет натякає, що Всеволод може використати Дон для нападу на половців.

Далі сказано: „Донъ... зоветь князи на побѣду”. Тут ясний натяк на те, що за Всеволодом, який фактично був володарем тодішньої Русі, підуть і всі князі. Якщо приймати ці слова, що вони звернені до Романа й Мстислава, то вони зовсім сюди не підходять, бо в той час Роман був ще другорядним князем.

Зрештою, додано: „Олговичи, хоробрі князи, доспѣли на брань”, інакше кажучи, Свіtoslav каже, що він, його брат Ярослав, Ігор (що вже втік з полону), Свіtoslav Рильський (що був вже викуплений з полону), себто всі Ольговичі вже готові. Смисл той: ти виступи! — а ми вже напоготові! Отже, звернення до Всеволода було таке:

„Великий княже Всеволоде! не мыслю (ли) ты прелѣти издалеча, отня золота стола поблюсти? Ты бо можеши Волгу веслы роскропити, а Донъ шеломы выльяти! Аже бы ты быль, то была-бы чага по ногатъ, а кощей по резанъ. Донъ ти, княже, кличетъ и зоветь князи на побѣду, Олговичи, хоробрі князи доспѣли на брань” (рефрен — заклик до помсти втрачений).

Повернемося, однак, до звернення до Романа та Мстислава. Після вступу, де автор „Слова” вихваляє цих князів, ми знаходимо:

„Но уже, княже Игорю, утрпѣ солнцю свѣтъ, а дерево не бологомъ листвѣ срони. По Роси и по Сули городи подѣлиша. А Игорева хороброго плѣку не кресити”.

Зміст цих речень зовсім не пасує до заклику до бою, та й між ними мало зв'язку. Очевидно і тут ми маємо справу з гуртом речень, що були пропущені, а потім невпопад вписані в невірне місце. І насправді: хіба ж можна вставляти жалібне „а Игорева хороброго полку не кресити” у заклик до бою, до помсти, тим більше, що ані попереднє речення, ані чергове, зовсім не пасують щодо змісту!

Далі ясно, що це про половців говориться, що вони

поділили між собою по Сулі та по Росі руські городи. Так воно й було: по розгромі Ігора половці кинулися на Русь, але посварилися самі між собою; одни настоювали на помсті тут, а саме по Сулі, другі вимагали йти на Рось. Згоди не досягли, і вони поділилися. Але при чому тут Роман, або Мстислав?

Ці речення змістом своїм показують, що мова йде про події на Русі після того, як Ігор був розбитий. Вони більш пасують до місця, де бояри описують біду на Русі після поразки Ігора. Коли це так, то й перше речення уривку дуже пасує до цього.

Це перше речення, а саме: „но уже, княже Игорю, утрпѣ солнцю свѣтъ, а дерево не бологомъ листвie сро-ни”, надзвичайно інтересне й загадкове. Деякі автори, поділяючи „сплошняк” „Слова”, роблять це так: „но уже, княже, Игорю..”, себто розуміють, як звернення до якогось князя з оповіданням про князя Ігора. Ледви чи це так: в більшості місць, де мова йде про князя Ігора, ми зустрічаємо: „Ігор князь” або „князь Ігор”, але тут слово „князь” не вжито. Крім того, якщо мова йшла про князя Ігора, то ми мали б давальний відмінок: „Ігореві”, а тут стоїть „Ігорю”. Отже ми маємо більше підстав думати, що тут кличний відмінок (вокатив), а саме: „княже Ігорю”.

Але загадка в тому: хто це говорив Ігореві про те, що світ сонця потьмянів (через дим запалених половцями хат), що дерева скинули через спеку вогню своє листя? Вирішили це не маємо даних, але цікаво, що хтось звертається прямо до Ігора з докором.

Коли в уривкові „исходи ю” ми догадувалися, що „дружину твою, княже, птици крилы пріодѣ, а звѣри кровь полизаша” стосується князя Ігора, то в цьому уривкові маємо пряме звернення до Ігора.

Таким чином ми знайшли два уривки, що стоять безперечно не на справжньому місці, обидва містять в собі докори до Ігора, але не мають місця, куди їх, згідно із змістом, можна приткнути.

Лишається тільки припущення, що обидва уривки,

які, до речі, стоять один до одного дуже близько, були пропущені, потім внесені в дальший текст, але сторінка, де хтось докоряв Ігореві за його необачний вчинок, потім була втрачена.

Отже, повна втрата цілих сторінок „Слова” дуже ймовірна, ця думка підтверджується й іншими місцями „Слова”, за які ми ще не говорили. Втрачений також, безперечно, наприкінці звернення до Романа й Мстислава рефрен-заклик до помсти. Навіть він не відсутній при зверненні до самих слабих князів: трьох Мстиславовичів.

Наш читач, можливо, запротестує: мовляв, стільки років все було тихо, спокійно, а тепер виявляється, що треба все перевернути в „Слові”, та вивчати наново й по-новому.

Пояснення дуже просте: „Слово” понад 100 років міряли мірилом сучасності. Але не слід забувати, що воно було написане в 1187 році, а знайдено біля 1797 року, себто проміж оригіналом і копією, що дійшла до нас, пройшло понад 600 років! За цей колосальний час „Слово” переписувалося десятки разів, накопичуючи помилки копістів та пошкодження попередніх копій.

Немає ніякого сумніву, що такий геніяльний твір не лежав десь прихованим, — його читали, перечитували тай „зачитували” до шматків. Популярність „Слова” була дуже велика: досить пригадати, що „Задонщина”, що присвячена боєві з татарами на Куликовому полі, написана цілими уривками, взятими із „Слова”; автор „Задонщини” не приховував запозичень, — він, навпаки, підкреслював їх, бо він розглядав перемогу над татарами розплатою за поразку Ігоря.

На маргінесі Апостола 1407 року написане речення, що майже цілком запозичене із „Слова”, але... „Слово” дійшло до нас в **єдиному** примірнику й до того ж у збірнику, де було не менш як ще 6 інших творів. Така була нищівна сила часу й людей. Що й казати про загублені сторінки, або частини їх, коли зберігся лише один-одинокий примірник, та й то тільки, очевидно, че-

рез те, що сковався серед інших, напівлігійних, творів.

Але не тільки поганий стан оригіналу 1800 року був причиною недостатнього розуміння „Слова”, — його невірно зрозуміли як твір: всі бачили в „Слові” — „ироїческу песьню”, подібну до „Пісні про Роланда” або „Кільця Нібелунгів” тощо, себто красиву, художню фантазію, хоч трохи й пов’язану з історичною канвою.

Ніхто не уявляв собі, що це — історична пісня, що базована цілковито, як в деталях, так і в цілому, на абсолютно вірних, реальних даних, це своєрідний літопис походу, хоч і викладений в художній формі. Більше того: воно політично цілеспрямоване, — це звернення до нації з певною політичною метою. В „Слові” ані краплі фантазії, все в ньому живе й реальне. Коли Ігор тікає з полону з Овлуром, вони трусять на себе холодну росу, чому? А тому, що з моря йшли тумани й роса сідала на високу, в пояс, траву. Це не вигадка, це реальна подробиця.

І ось цього напочатку ніхто не помітив, вважали, що всі ці герої: Романи, Із’яслави, Давиди, Мстислави тощо тільки фантазія автора, що вони, мовляв, могли би також бути названі Іванами, Світополками, Доброславами тощо. Деякі перекладачі „Слова” на вірші так і робили: замінювали оригінальні імення героїв на інші, абсолютно не розуміючи просто святотатства цього. Насправді ж „Слово” називає людей найточнішим засобом, з їхнім соціальним, політичним, родинним положенням в суспільстві того часу.

Тільки згодом, дуже поступово почали уявляти, що „Слово” — це не хороша собі казочка, як, скажімо, „Пісня про Роланда”, а серйозний, високохудожній твір на історичній та політичній базі. Це справжній літературний твір, що на віки випередив розвиток європейської культури, твір, якому може позаздрити хочби який сучасний автор. І недарма ж французький вчений А. Мазон аж до цього часу настоює, що „Слово” — це фальшивка кінця 18-го століття; він не може собі уявити, що б в 12-му столітті на Русі була така висока культура. Але йо-

го основна помилка в тому, що він при тому не помічає помилки всього російського суспільства, яке в 19-му столітті прийняло було „Слово” за казочку, **бо російське суспільство ще не доросло** було до того культурного ступеня 12-го століття, яке породило „Слово”, російська культура початку 19-го століття була ще в полоні псевдокласицизму, йшла за запозиченими зразками з західної Європи й **не могла породити** такого твору, як „Слово”.

„Слово о полку Ігоревім” являється чудовим відображенням слов’янського духа, що вміє зв’язувати високу емоційність з реальністю. Тільки в 20-му столітті почали відходити від старого розуміння „Слова”, і науково аналізувати зміст „Слова”. Воно виявилося змістом значно глибше, точніше й красивіше. Зрозуміти його можна тільки тоді, коли знати всі обставини життя на Русі наприкінці 12-го віку, а це завдання не легке.

Отже купи попередньої писанини, сповненої найдикишою фантазією, доводиться тепер відкинути й переоцінити „Слово” як в деталях, так і в цілому.

Для цього треба насамперед реконструвати „Слово”, щоб вивчати не покалічений твір, а пізнавати його, як твір, яким він був насправді. В 1950 році, коли ми видали нашу велику розвідку, ми сказали про це голосно й детально обґрутували свій погляд, проте ж ніхто не звернув уваги на наші вказівки. Але з того часу з’явилися й інші спроби вирішити проблему по-новому (С.Н. Плаутін, 1958, Париж), які доводять, що справа зрушена з місця: „Слово” критично переглядається і цього руху вже не спинити.

Зрозуміла річ що не можна промовчати роботи радянських „ігоревістів”. Починаючи з ювілейного 1950-го року, ми маємо просто повідь усяких видань про „Слово” в Радянському Союзі. Нажаль, більшість їх — це переспіви старого. Радянські вчені ще до цього часу не уявляють достатньо серйозно, що ми маємо справу із значно покаліченим часом та людьми твором, що його треба напочатку реконструювати, а далі вже вивчати або (краще всього) робити це паралельно.

Нажаль, надій на це дуже мало, бо застій наукової думки там такий, що немає передумов для цього. Муміфікація ідей там така („не сотвори собі куміра”), що прогрес думки там затриманий навіть теорією, бо, якщо Маркс писав про „Слово”, то це вже святе й ніякої ревізії не може бути піддане.

Треба додати, що нами пророблена далеко не вся робота; якщо вдасться знайти щось нове, ми охоче поділимось із читачами.

П. К. Ковалів

ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Кожна літературна мова, як загальна культурна мова народу, має свої окремі норми для письма і для вимови. Ale обидві ці норми перебувають між собою у згоді, хоч не завжди ця згода буває, надто в галузі фонетики, де письмо часто розходиться з вимовою.

Українська літературна мова має свої закони вимови і закони правопису. Закони правопису є в органічному зв'язку з законами мови взагалі і вимови зокрема. Немає такої правописної особливості української мови, що не була б урахована вченими при складанні правопису і що була б не узгоджена з даними історії мови або з даними діялкетної вимови.

Отже, до питання правопису треба підходити дуже обережно. Не можна вбачати суть розвитку української літературної мови тільки в однім правописі, зводячи всі явища мови до сухо правописних моментів. I, навпаки, не можна занадто вже ігнорувати правила правопису там, де нормативність письма конче потрібна. Ось що писав з цього приводу Степан Смаль-Стоцький: „Літературна мова — це живий соціальний продукт для загальної виміни думок, для взаємного порозуміння, а правопис — це тільки її одяга. Кравці, покликані до того, щоб вшити цю одежду, впорядкувати правопис для української літе-

ратурної мови, повинні показати своє велике уміння, свій мистецький хист і смак, щоб по їх роботі ніхто не сказав, що якісь партачі-полатайки займалися таким ділом”.

Образне порівняння правопису з одяжею, шитою майстром свого діла, — порівняння дуже влучне і заслуговує на увагу тому, що справді правопис не що інше, як один із важливих засобів нормування літературної мови, вироблений добрими майстрами, кваліфікованими знавцями рідної мови, її історії та діалектних особливостей. Правопис — це нормативний засіб зробити літературну мову однаково всім зрозумілою, як виправдання гасла: „Для одного народу — одна літературна мова, один правопис”.

Деякі люди, не розуміючи значення правопису чи розуміючи не так, як треба розуміти, нарікають на ті чи інші правописні правила, вважаючи їх зайвими, вигаданими фахівцями-мовознавцями нібито з метою переобтяження мови. Інші люди дотримуються погляду, що в правописні справи може втрутатися кожний і домагатися певних змін, якщо те чи інше правописне правило не відповідає його особистим мовним звичкам і смакові.

Тимчасом справа правопису — це справа норми, що її встановлюють на наукових основах покликані до цього фахівці. Василь Сімович писав колись у своїй „Граматиці” таке: „Не може бути, щоб кожний писав собі, як йому завгодно, по вподобі. Як усюди, так і в такій дрібніці, як правопис, мусить бути дисципліна, мусить бути хтось такий, що його голосу повинні всі слухати”. А далі пише таке: „А що це річ науки, який правопис для мови найкращий, то тут одинокий, хто має слово, то тільки вчені люди, які цію справою займаються”.

Складаючи правопис, покликані до цього люди науки дуже пильно обмірковують кожну деталь, і то поза будь-якими особистими уподобаннями, додержуючись певної засади правопису, властивої даній мовній системі.

Існує три засади правопису, що на них зважають ученні, складаючи правопис: **Фонетична, морфологічна та історична.**

Фонетична засада правопису полягає в тому, що кож-

ній звуковій одиниці (фонемі) має відповідати окрема літера. Кожне слово треба писати згідно з його вимовою, наприклад: **сів, хотів, кіс, кис, гуля, клоччя, круча, буря, подвір'я** та ін.

Морфологічна засада говорить нам писати слово не згідно з вимовою, а згідно з його походженням, тобто зберігати на письмі форму слова, яку воно мало в давні часи. Наприклад, вимовляємо „лотка”, „лошка”, а пишемо „лодка”, „ложка”, бо так вони здавна писалися (порів.: **лодъкъ, ложъка**), як про це свідчать давні писані пам'ятники.

Історична засада правопису близько межує з морфологічною: слово, написане за морфологічною засадою, здебільшого відповідає вимогам історичної засади, історичної традиції. Проте, суть історичної засади не в цім, а в тім, що правопис зберігає давні літери і способи написання слів. Наприклад, написання й вимова англійських слів Shakespeare, White, російських слів до 1917 року: **хлѣбъ, дѣло**; написання українських слів з апострофом: **п'ю, подвір'я, роз'їзд**.

Найпослідовніше додержується фонетичної засади сербський правопис, а за його зразком і український правопис побудований на фонетичних засадах.

Суть фонетичної засади правопису не в тім, щоб передати на письмі геть усі звукові відміни мови, а в тім, щоб передати тільки типові звуки або фонеми. Та й не всі фонеми можна передати окремими літерами, бо в українському алфавіті — 33 літери, а фонем — 38, не кажучи вже про різні відтінки фонем. Через те цілковитої відповідності між фонемами і літерами не може бути, і правопис наш із засад фонетичних часто переходить на засади морфологічні, а в окремих випадках за традицією додержується й історичних засад.

Так, кількість голосних фонем менша від кількості літер: фонем 6 (**а, о, у, и, е, і**), а літер 10. Чотири нібито зайні літери **я, є, ю, ї** позначають подвійні фонеми: **йа, ѿ, їу, її**.

Навпаки, кількість приголосних фонем переважає

кількість літер. Це пояснюється насамперед тим, що позначення м'якшених приголосні фонеми не мають окремих літер: для позначення фонематичної м'якості в українському альфавіті існує спеціальний знак м'якшення або завжди м'яка фонема й (кінь, пісня). Крім того, в українському альфавіті немає окремих літер для позначення фонем дж і дз, тому вони позначаються двома літерами. Тимчасою в вимові ми відрізняємо: **бджола** (де дж окрема фонема) і **підживитись** (де дж дві фонеми).

В українському альфавіті існує єдина приголосна літера **щ**, що не позначає окремої фонеми, а дві фонеми: **ш і ч**.

Таке маємо відношення системи фонем до системи правописних знаків. Більша частина фонем має свої відповідності в альфавіті. Решта не має таких відповідностей: одна фонема позначається двома і навіть трьома літерами (**дж — бджола, дзь — гудзь**) або, навпаки, дві фонеми позначаються однією літерою (**шч — щ, я — я, є — є, ю — ю, ій — ій**).

З цього виходить, що немає ніякої потреби провадити в пресі дискусію про те, чи треба наш правопис будувати на фонетичній зasadі, коли з природи речей український правопис уже побудований на фонетичній зasadі, із збереженням в окремих випадках морфологічної та історичної зasad, де в фонетичну зasadу ніяк не можна вкластися.

На ґрунті недодержання єдиного правопису й правописного словника в практиці виникають інші труднощі чи, вірніше сказати б, непорозуміння. В наших часописах іноді появляються статті на мовні теми. Звичайно це добра річ, але треба зробити одно важливе застереження: куток мови мусить бути призначений тільки для фахівців-мовознавців, а не для кожного, бо тоді ця ідея втрачає всякий сенс: куток мови може тільки нашкодити справі. Часто автори цих статейок самі признаються, що вони не є фахівцями, але хочуть взяти слово в мовних питаннях. Для чого ж тоді публікувати зайву балаканину?

Для прикладу взяти хоч би статтю І. Івашкова „Про-

шу о слово” („Київ”, 1960, ч. 1). Вже самий заголовок примушує поставитись з великим застереженням („Прошу о слово” ?!). А сама стаття нічого не дає, крім того, що виявляє неправильне розуміння автором значення слів „вблизи” і „воліти”. Перше вживається в значенні „бажати” в урочистих фразах: „Ой, чи волиш, Бондарівно, та мед-пиво пити, а чи волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити”. Також у значенні задовольнити: „Волити волю”. Друге вживається в значенні „бажати, хотіти”: „Я волів краще жити тут”.

Друга стаття „Чому іменник **пані** позбавлено граматичних прав?” за підписом М. Л-а зовсім без потреби зайняла майже цілу колонку в газеті „Свобода”, 1962, ч. 149. Навіщо це? Адже в усіх академічних словниках, включаючи й словник Грінченка, форма „пані” вживається як невідмінювана форма. Причім, вона ілюструється прикладами з українських письменників: Були на хуторі пани, і пан і пані не багаті (Шевч.). — Якась пристаркувата пані до нас іде (Вовч.). Українсько-російський словник, т. III, АН УРСР, Київ, 1962, стор. 212. — Неначе пані превелика (Гліб.). — Сама Череваниха була пані ввічлива (Кул.). Грінч. 1925, стор. 1201. Ця форма дуже часто вживається ще в Грамотах XIV ст.: Пани Волкова Зап. Лавр. мон. XIV ст. — Пани миткове люди. Там же. И. Срезневский, Материалы, II, 874.

В академічних словниках і в Грінченка подається ще й відмінювана форма „панія” як рівнобіжна форма з „пані”: Я сам з тобою поїду до панії (Вовч.). Україн.-рос. словник, т. III, АН УРСР, Київ, 1962, стор. 212. — На весілля панів, панії понаїздило. МВ. Грінч. 1925, стор. 1201.

В літературній мові і в щоденному вжитку більш поширеною є форма „пані”, форма, як видно з попереднього, дуже давня в українській мові. Тимчасом автор названої статті вважає цю форму „нічим не виправданним новотвором” і робить закид тій же „Свободі”, що вона дозволила фейлетоністові Ікерові вжити цієї форми: „— Шо ви кажете? Шо війни не буде? — перепитав пан магістер пані Марію” (Свобода, 1962, ч. 143). А що фор-

ма „пані” не відміняється, то автор статті радить вживати відмінованої форми „паня”, якої в літературній мові немає. Але автор знаходить її на Гуцульщині з відповідними відмінками „панев” (оруд.), „паню” (знах.). І з цього всього робить такий безвідповідальний і зовсім безпідставний заклик: „Чи не пора залишити цей дивовижний мовний новотвір і привернути для „пані” всі приналежні їй граматичні права?!”

Кому потрібний цей заклик, опертий лише на власному уподобанні автора статті? Замість витрачати дорогі шпалти часописів на таку зایву балаканину, краще використовувати їх на більш доцільні речі, розв'язуючи численні мовні і правописні проблеми шляхом запитання і відповідей. Це значить, що запитання у формі листів до редакції подають нефахівці, а відповідають фахівці. Тільки така форма „кутків мови” може бути корисною, і тоді не буде того хаосу в питаннях мови і правопису, який нині ще панує в українській пресі.

Вже не раз писалося, а тепер ми ще раз нагадаємо, що єдиним правописом, що їм ми нині користуємося за межами України, є правопис, затверджений 1929 року Українською Академією Наук і прийнятий Науковим Товариством ім. Шевченка. В додаток до правопису ми маємо Правописний Словник Г. Голоскевича. Останнім часом у нашій пресі піднято питання про перегляд цього правопису і навіть з ініціативи педагогів Канади створено спеціальну підготовчку Комісію для скликання Правописної Комісії. Якщо дійсно назріла пора це робити, треба, щоб наші наукові установи покликали спеціальну Правописну Комісію. Якщо ж така пора не наспіла, треба перевидати той правопис, що є, та правописний до нього словник і поставити в обов'язок кожній письменній людині його знати — кожному учневі, студентові, кожному працівникові пера і взагалі кожному, хто шанує рідну мову і престиж своєї нації.

Роман О. Климкевич

СТОЛІЧНИЙ І ЗЕМСЬКІ ГЕРБИ СЛОБІДЩИНИ

Історія гербів українських земель досі належно не просліджена знакознавцями, і це є причиною частих розходжень у поглядах на справу, котрий саме з кількох історичних гербів даної землі слід уважати її властивим гербом, як також причиною неясних уявлень щодо постання й українськості багатьох наших земських гербів. Це також у великій мірі відноситься до гербів Слобідщини, яка являється чи не найбільше занедбаною знакознавцями частиною України. Немає, однаке, сумніву в тому, що прослідження земської й міської геральдики цієї ж заслуженої волости кидає додаткове світло на її бувальщину.

1779-го року гідність герольдмайстра була доручена дійсному цивільному радникові Волкову, і на його долю припало зайнятися справою численних земських і міських гербів Російської Імперії. 1781-го року він виготовив серед інших гербів також і герб Харківського намісництва¹⁾, що обхоплювало собою майже ввесь простір сьогоднішньої Слобідщини як природної країни. Цей урядово затверджений герб виглядає ось як: на зеленому полі щиту положені навхрест золотий ріг обильности, що свою ширшою стороною звернений вгору й наповнений овочами й квітами, та жезл Меркурія, золотий зо срібними вужами й крильцями.

Цей гарний герб, хоч і опрацьований російським герольдмайстром, все таки не був витвором російської геральдики на українській землі, бо Волков нового гербу не створив, лише покористувався давнішим знаковим добром українського герботворення, а саме гербом міста Харкова, що був під кожним оглядом тотожний з гербом Харківського намісництва.

Герб Харкова затверджено урядово 21-го вересня 1781-го року Харківським намісництвом і вже тоді зазна-

1) П. П. С. З. XXI — 15. 236-15. 238.

чено, що це давній герб цього міста²). Постав цей герб правдоподібно в другій половині XVII-го століття, або найпізніше на переломі XVII-го на XVIII-е століття. Харків засновано 1654-го року, і після всієї правдоподібності незабаром після того українські міщани прийняли собі герб. 1765-го року на Слобідщині скасовано козацький устрій, заведено нові порядки, і тоді вже тим більше заиснувала конечність гербу й печати для міського канцелярійного вжитку. Тепер пригляньмося самому змістові цього гербу, беручи під увагу символіку західно-европейської геральдики³), що завжди була тотожньою з символікою української геральдики із самих початків її існування.

Зелена барва щитового поля передусім означає свободу (тут нам важко вказати на стародавню назву цієї ж землі: Слобожанщина, Слобідська Україна чи Слобідщина!), як також красу, радість, приязнь, здоров'я й надію. Жезл Меркурія, звичайно завершений кулькою й оздоблений двома вужами й парою крилець, являється символом торговлі, як признака Гермеса-Меркурія — покровителя купців, гонців-післанців (жезл-дрючок був їхньою признакою вдавнину), як також купців. Загально прийнята для нього латинська назва „кадуцей”, що пішла з грецького „керикейон” або „карикейон”, цебто гонецький дрючок. Ріг обильности (латинське: „корнукопія”) означає благодать, непромінальне добро, багатство й щедрі благословенства; як признака Фортуни-Тихони, богині долі, він витворився з прадавніх уявлень про ріг кози Амальтеї, що обдаровував німф, які плекали Зевеса, всім, чого вони собі тільки забажали. Головна барва гербового титла — золота — означає в цьому повагу й пошану, а побічна — срібна — мудрість і радість. Цілість цього гербу представляє як і багатство та врожайність околиць Харкова, так і торговельне значення самого міста, а передусім ярмарки, що ними воно славилося не тільки по

2) Винклеръ П. П. фон — : Гербы городовъ, губерний, областей и посадовъ Российской Империи внесенные въ полное собрание Законовъ съ 1649 по 1900 годъ. С. — Петербургъ 1899. Стр. 161.

3) Gruendel, P.: Die Wappensymbolik. Leipzig 1907. S. 21, 26 u. 55.

всій Україні, але також і в далеких, чужинних країнах. Вироби слобідського промислу й хліборобства розходилися не тільки по Слобідщині, але й по Лівобережжі, Правобережжі й Галичині, зосереджуючися на харківському та інших слобідських армарках, відвідуваних купцями з Московщини, Польщі, Криму, Німеччини й інших країн. Як бачимо, з цього гербу також промовляє замилування до знакового добра класичної старини, що частково притаманне для герботворення того часу, а частково являється одним з доказів існування на тогочасній Слобідщині високоосвіченої провідної — козацько-дворянської й міщанської — верстви, яка стояла в близьких зв'язках з культурним життям інших земель України. Головним втіленням цих зв'язків була колегія Київської академії, спочатку в Білгороді, а згодом у Харкові.

До 1878-го року не настали жодні основні зміни в виображеннях столичного й земського гербів Слобідщини. 1857-го року геральдик барон Кене опрацював правила для виражень т. зв. гербового оточення для земських і міських гербів (затверджені імператором 7-го травня, 4-го й 16-го липня)⁴⁾ і згідно з ними⁵⁾ увінчано щит Харківщини імператорською короною та окружено золотим дубовим листям, з'єдиненим Андріївською лентою, а щит Харкова увінчано золотою вежатою короною з п'ятьма зубцями (з огляду на його управлінне становище й число населення).

Дня 5-го липня 1878-го року для Харківської губернії затверджено новий і зовсім інший герб. Ось його гербопис: на срібному полі щиту чорна відірвана кінська голова з червоними очима й язиком; у червоній голові щиту (смуга здовж горішнього окравця щиту) золота шостираменна звізда між двома золотими візантійськими monetами. Нам досі не вдалося, на жаль, знайти урядового пояснення змісту вираження і причин зміни гербу.

4) Всі історичні дати в цій статті подані за старим стилем згідно з урядовими джерелами.

5) Описані украшеній гербовъ губерній, областей, градонаачальствъ, городовъ и посадовъ. А1 і А5а.

Один з передових українських знакознавців, М. Битинський, пояснює його так⁶): голова дикого коня — в пам'ять того, що в слобідських степах козаки плекали особливу запорозьку породу коней, а звізда й монети — в пам'ять того, що аж сюди сягали грецькі впливи вдавнину (він також спирається на одній статті в журналі „Кіевская Старина”, однаке автора й річника не пригадує собі, а нам також досі не вдалося її відшукати). В основу цього нового гербу лягли, отже, місцеві побутові і історичні прикмети, але все таки годі вважати його справді вдатним.

Цей російський гербовий новотвір протривав тільки дев'ять літ, бо йому спротивилося українське населення Слобідщини, якого предки створили давніший і кращий герб для своєї волости. Імператор, вислухавши доповіді міністра внутрішніх справ про клопотання харківського дворянського товариства, велів міністрові справедливости оголосити, що Харківській губернії привертається її попередній герб, що сталося 21-го травня 1887-го року. Гербове оточення (корона, дубове листя й лента залишилися без зміни). У такому ж вигляді протривав цей обновлений губерніальний герб аж до упадку Російської імперії, і його численні виображення появилися в західно-європейських енциклопедіях, передових гербознавчих журналах⁷) і т. д. Тотожній з ним харківський міський герб з кадуцеєм і з корнукопією залишився без змін від своїх початків аж до приходу радянської влади, яка усунула його з урядового вжитку.

Тепер виринає питання: котрий з цих двох, зовсім несхожих один на одного, історичних гербів Харківщини слід уважати властивим гербом Слобідщини? Щодо гербу міста Харкова — в цій справі немає жодних сумнівів. У випадку наявності двох чи більше історичних гербів даного гербоносця (землі, міста, роду і т. д.) погляди геральдистів на те, котрий саме з них властивий і правильний, поділені. Одні твердять, що треба держатися най-

6) З особистого листування.

7) „Adler”. Wien 1902. S. 162.

давнішого гербу, інші вважають, що слід користуватися тим гербом, який був найдовше в ужитку, а ще інші признають важність останньому урядово затвердженому гербові. Усі ці три погляди промовляють у користь гербового виображення з рогом обильності й жезлом Меркурія, бо воно, по-перше і являється найдавнішим гербом Харківщини, яка користувалася ним значно довше (1781-1878 і 1887 — приблизно 1918) ніж виображенням з дикою кінською головою (1878-1887), і, по-друге, воно було востаннє й урядово затверджене. Деякі з геральдистів схильні до сполуки одного чи більше історичних гербів даного гербоносця на одному гербовому щиті. У цьому випадку вважаємо це недоцільним і непослідовним з кількох причин, а саме: між обидвома гербами Харківщини наявна нерівновартість щодо історичного змісту (давніший герб створений українським населенням Харкова, а новіший — російською б'юрократією), як також з точки зору довжини часу свого дійсного примінення, а крім того сполука обидвох виображень на одному щиті нащербила б безсумнівну красу давнішого гербу Харківщини з його виразистістю й класичною простотою. У сучасності, коли українська геральдика не має жодного примінення на рідних землях і коли через відсутність суверенної української влади немає можливості впорядкувати справу земського й міського гербівництва, то оцінка та плекання давніх українських гербів належать тільки до наших знакознавців і любителів рідної старини. В останніх десятиріччях на еміграції, щоправда, появлялися виображення гербу Харківської губернії з 1878-1887 рр. (з головою дикого коня і т. д.) як властивого гербу Слобідщини, однаке ми вважаємо, що історично правильним гербом Слобідщини являється таки стародавнє виображення рогу обильності й жезлу Меркурія, і то не тільки з уваги на три вищезгадані чисто гербознавчі погляди (найдавніший герб, найдовше вживаний і останній урядово затверджений) і не зуваги на те, що це виображення постало в висліді справжнього українського герботворення, але передусім тому, що повернення й поновлення встанов-

лення цього гербу домагалося саме українське населення Слобідщини, а йому таки прислуговує першинство в вирішенні цієї ж справи.

Давній герб Харківського намісництва вважаємо сьогодні гербом усієї Слобідщини включно з повітами, що належали колись до Слобідської України та були опісля прилучені до Воронізької чи Курської губерній, не затрачували однак своєї українськості. На цьому, однаке, ця справа для українських геральдиків не закінчена, і перед ними стоять дальші вдячні завдання, а саме випрацювання різниць між гербами Слобідщини, міста Харкова й Харківського повіту, що досі були однакові (герб Харківського повіту різиться від губерніяльного й міського тільки тим, що щит був увінчаний т. зв. старою царською короною). Різниці між гербами поодиноких земель і їхніх столиць — притаманні, зрештою, для всієї колишньої української територіяльної геральдики — потрібні для загального вживання і для належного виявлення багатства давнього українського знаківництва. Герб губернії з 1878-1887 рр. можна було прийняти за герб Харківського повіту, як однієї із складових частин Слобідщини, а незначні, однаке все таки конечні, різниці між гербами Слобідщини й її столиці — міста Харкова — мож-

РИС. 1.

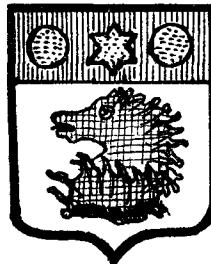

РИС. 2

Пояснення до рисунків:

Рис. 1 — герб Харкова й перший герб Слобідщини.

Рис. 2 — другий герб Слобідщини.

Шитові поля: точковане — золото, чисте — срібло, закреслене доземно — червінь, скісно — зелень, кратковане — чорн.

на було б створити відповідним інакшим розміщенням тител (нашитних фігур), або т. зв. розширенням одного з цих двох гербів, цебто впровадженням додаткового побічного титла. У цьому випадку найкраще було б покористуватися змістом стародавнього печатництва колишніх п'ятьох слобідських полків. Ця справа належить, одначе, до майбутності свободіної української Слобідщини.

Анна Андрієвська
й Марія Мако

Напередодні 1917 р.

(Спогадові матеріяли)

Ніцца, Франція, 24 березня 1962 р.
Вельмишановний і Дорогий Пане Протопресвітере.*

Мушу сказати — найшлась рідна душа, котра відгукнулась на призив проф. Іваниц(а).

Напишемо Вам кілька спогадів про ріжні етапи нашого биття на Вкраїні, в Петербурзі, в Празі — і в Ніцці, що не будете знати куди їх і дівати. Зараз це трудно, бо кругом розкриті валізки, на підлозі картини і рамки і ми з сумом думаємо — куди ж це все дівати, раз мусимо в одну хату перебратися. Рішили день одпочити, і я хочу перекинутися з Вами рідним словом, бо українців в Ніцці бракує.

Ми родом з Полтавщини, золотоношського повіту, села Матвіївки. Призвіще Мовчан розповсюжене на Вкраїні.

*) Ці матеріяли є частиною листів сестер Анни Андрієвської і Марії Мако до о. Протопресв. Д-ра С. В. Савчука. Обидві ці сестри були українськими діячками на переломі 19-го і 20-го століть в Україні, і вони являють собою типові, хоч і на той час нечисленні, постатті жінок, які підготовляли ґрунт під національне й соціальне та економічне визволення українського народу та повищення його просвітнього рівня, а зокрема вони змагалися за суспільне визволення жінки (еманципація) в царсько-російській імперії.

Батько був козак, мати дворянка — обоє українці, і мати наша була надзвичайної доброти і енергії — це вона керували всім хозяйством, — були і поля і ліси і за Сулою сінокоси. Це вона стояла за вищу освіту своїх дітей. З початку учились дома, а потім я в школі при манастирі Красногірки на повному пансіоні (програма прогімнастії); як підросла то перевелась в прогімназію Золотоноши (70 верст од Матвіївки). Скінчила гімназію в Самарі, там були знайомі; мала золоту медаль. Потім була рік вчителькою в нашему селі, і коли устроїла ялинку для школи, то діткам здалась вона якимсь чудом. А тіки клопоту було, щоб дозволило Земство цю ялинку. Мусила писати які пісні будуть дітки співати, які вірші декламувати. Школа була велика, повна людей і під вікнами селяни заглядали в вікна на те таке небувале диво як ялинка для дітей в с. Матвіївці.

Праця учительська на селі в той час була надзвичайно трудна. Треба було бути в згоді з батюшкою, з попечителями школи, з старшиною. На Україні в той час школа велась на російській мові котрої діти не зовсім розуміли і траплялись кумедні випадки, про котрі Вам напише сестра, — вона має хист до писання.

Зараз я користуюсь тим, що в ліжку, а сестра біга по ріжним справам, щоб дозволили нам ліквідувати наше збіжжя і довше залишиться на Блвд. Царевич.

Пробувши рік вчителькою в нашему селі, я подалась до Петербургу на Вищі Жіночі Курси (Бестужевські), бо в Києві на В. Ж. К. справа стояла гірше, напрямок був консервативний. Через рік в Петербург переїхала і моя сестра скінчивши гімназію теж з золотою медаллю, бож на Бестужевські курси трудно було попасті, в першу чергу брали медалісток. Про наш побут в Петербурзі єсть що згадувати, напишу в др. раз, бо зараз прийшов чоловік договориться куди і коли нас перевозять. Прошу вибачити за каракулі і принять наш сердечний привіт. З глибокою пошаною і подякою

Марія Мако.

Високоповажаний Пане Протопресвітере!

Насамперед прошу дуже вибачить, що зараз я абсолютно не в стані щось написати про дореволюційну Україну, бо голова моя переповнена тяжкими клопотами подібних яких — ми не мали ніколе, але скоро (як витримаємо) кінець і я радістю виконаю свій обов'язок і охоче напишу те, що було і чому я була свідком, не тільки свідком, а і все життя було присвячене праці за визволення України, бо ми, я і сестра українки од землі нашої Української багатої і щедрої (тут у рукопису пропущений уступ або й речення — Ред. Н. Л.)... і до наукових дослідів в архівах Петербург. У-ту, де до Революції збереглися де-які історичні документи України. Бестуж. Курси, де ми здобули вищу освіту, були дуже ліберальні і там була кафедра по історії України, лекції читала проф. Єфименко і був семинарій, де писали доклади по Історії України на підставі архівних документів історичних; між інчим я писала доклад: „Договір України з Москвою”.

Я поспішаю вкинути цього листа, бо клопоти обстутили нас звідусіль, матеріальні і моральні. З правдивою шаною

А. Андрієвська.

10 Блвд. Царевич, Ніцца (А.М)
Христос Воскрес!

Високодостойний Отець Доктор Савчук.

Не знаю, чи дістали Ви моого листа, бо згубивши Вашу адресу, я переслава його через п. I. Nikefor.

Я згадувала мої дитячі роки на Полтавщині, в чудовому місті на березі Сули, і тепер хочу де що написати про мій побут в Петербурзі.

Скінчивши гімназію з золотою медаллю на котрій була надпис: „за успіх в науках” я подалась в Петербург на вищі Жіночі курси „Бестужевські”, бо в Київі також курси не могли зірвнятися по силі професури і по напрямку. Про золоту медаль я згадала, бо вона була необхідна, щоб попасті на „Бестужевські К.”, бо туди добивались чимало студенток; раз дана золота медаль, як ознака, що

всі іспити видержані на вищий бал, то медалісток і брали впершу чергу.

Коли я в 1904 році опинилася в дому Бурси, то йдучи по вулиці просто напросто не соромлячись і людей пла-кала. Такий він непривітний мені здався, та ще на біду і дощ почався. Пішла на „Курси” — 10. лінія Васил'овського ост., там легче стало, кругом також дівчата, як і я. Порадили мені кімнату, зняла я її в місті з Варочкою Левицькою за 12 карбованців в місяць, — манесенька і вікно в стіну. Грошей у мене було всього 100 карбованців в кишені. Пообідала тут же на курсах гречаною кашою за „1 копійку” — курсістки сами опікувались домом. Раз просить тарілку каші на копійку, видно грошей не має, то ще і соусом приливали.

Записалась я на історично-філологічний ф.; був ще математичний, юридичний факультети. Почався для мене самий цікавий період в мому життю. Не розумію, як тих і сил хватило: треба було всіх професорів послухати і все в П. Б. побачить. Почалась лекція проф. М. Ростовцева по ист. Рима — не зовсім я її зрозуміла. Підійшли до його, тай кажу: „Я не зовсім зрозуміла Вашу лекцію”. „Ваше признаніе делает Вам честь, — гімназія не дает достаточной подготовки для университета, — возьмите исторію Рима проф. Момсена і проштудируйте це с географической картой”. Що я і зробила просидівши з цією книжкою (2 т.) два місяці. Ясніше стала для мене культура навколо моря Середземного.

Проф. М. Ростовцев був клад для науки. Під час літніх вакансів він займався археологичними роскопами; курсістки, більш заможні, іздили з ним. Про свої досліди було відомо не тіки спеціалістам-археологам но і публіка читала в „Современных Записах”, котрі виходили уже в Париж, коли я вже була за кордоном, а проф. Ростовцев в Америці, бо він теж був проф. не пам'ятаю в якому університеті.

„Ще в IV тисячлітю до Різдва Христова понизу Тигра і Ефрата, в басейні цих річок росцвіли кілька держав городского типа на племенній базі, це були окремі держа-

ви „Сумерійців”. Там були знайдені пісьменні документи” — П. Ростовцев.

Мене дуже цікавило, що було сказано проф. Ростовцем про Київську Русь. „Начало культурной ж. в степах юга, на великих річках Дніпра, Дона і на Кубані гораздо старше, чим приято думать. В епоху мідного віка жителі Прідніпровая і Прікубаня последовательно переходят от кочевой к оседлой жизни. Возникают перві Укр. поселенія на Днепрі, також на Дону і Кубані. Ключем бъе культурная ж. в Южной Р. в епоху продолжительного і прочного существованія великого Скифского госуд. — Северного брата великої Персідской монархії с VIII до Р. Х.” — П. Ростовцев.

Вибачаюсь за ці виписки, пригадуючи їх немов я в 80 років студенткою становлюсь. Проф. Ростовцев не так давно і помер в Америці. Про його твори напевно багато було написано в Америці. Коли мої спогади про других професорів на В.Ж.К. Вам цікаві, то буду продовжувати во слідуючих листах. Я виїхала за кордон в 1909 році в Ніццу, як кандідатка на туберколоз.

Прошу принять наш сердечний привіт з Світлим Христовим Воскресенням, дай Боже Вам здоровля і сил в Вашій великій праці. — З глибокою повагою

Марія Мако.

С. С. Сас

3 днів неволі...

Найтяжчою і найбільш небезпечною неволею для нації є її духове поневолення. Це знали й знають усі тирані українського народу. Найяскравіше можна представити ці терпіння, що ви їх на власній шкурі переносили. Щоправда, народ у Галичині, ще навіть між двома останніми (світовими) війнами, не шукав за глибшими причинами своєї духової неволі, та все таки він знов, що безпосереднім його нещастям є римо-католицька Польща, яка ані на мить не перестала думати про те, щоб українців у Галичині цілковито засимілювати...

У Підгаєцькому повіті, над знаною з боїв з Першою світовою війни рікою Стрипою, є село К. і парафією злушене з ним село М. Після мілітарної прогри УГА¹⁾) багато парафіян цих двох сіл опинилися за дротами польських лагерів для полонених, а довге перебування в цих лагерях, — це була духовна і врешті фізична смерть. Щоб і з цього прикрого положення поневолених українців скористати, польське військове командування проголосило, що цей полонений, який з греко-католицького обряду перейде на римо-католицький, буде звільнений з неволі. Ну, і зрозуміло, зголосилися майже всі. А за польським звичаєм, що став загальним звичаєвим правом, усі ті, що з примусу стали римо-католиками, автоматично ставали поляками. Бо тут ішлося не про те, що уніяцька Галичина вже й так до Риму належала. Унія, — це була, на думку поляків, фіртка, якою уніяти могли перейти просто на римо-католицьке, а тим самим „на польське”.

Повернувшись у рідні села, ті „примусові” поляки через якийсь час, звичайно, про свою „польськість” забували. Лише В. Д., в селі К., брат українського священика, бувшого капеляна УГА, тим римо-католиком остався до самої Другої світової війни. Здається, що й за те він був війтом у громаді, а пізніше солтисом.

¹⁾ УГА — Українська Галицька Армія.

Що ж чинили в цій справі уніяцькі церковні власті? Не стрінув я ніде вказівок, чи обіжників греко-католицького митрополичого ординаріату Галичини в цій справі. Заяви про зміни обряду були підписані польською військовою командою з домаганням, щоб вони були долучені до Метриkalьних Книг греко-католицького парохіального уряду, як доказ, що такий-то перестав бути греко-католиком. Ці заяви спершу були дійсно зачленені. Але згодом вони почали „губитися”, а для села М. я начислив 1934 року таких заяв 20 і кілька, для села К. була лише одна і то „римо-католика”, який себе таким почував і це був одинокий „поляк” у цьому селі, що начислювало коло 3,000 населення...

Ще й інші аномалії існували у згаданому часі. У Долинському повіті парохом був о. Г. Він прийшов у село М. по смерті цього професора теології у Львові, який одночасно був і парохом згаданого села та двох менших сіл (приписних). Число парафіян було коло 5,000 тисяч разом. Долинський декан о. С. Ш. мав мороку зо згаданим парохом тому, що до гр. кат. консисторії хтось постійно доносив, що цей парох сам власними руками поганяє коня, коли він іде до міста, а часом навіть безрозуму везе на ярмарок. Цей парох собі з упімнень „соборчиків” мало що робив. А декан мав мороку, бо така поведінка, як цього пароха, стояла в канонічному праві під параграфом: „Decentia Sacerdotis” — „Приличність Священика”.

Зате ж не міг навіть уваги звернути згаданому парохові декан, що його однокінний візок майже кожного дня стояв перед „постерунком поліції”. Кінь хрупав собі сіно не раз і півдня, а парох „частувався” з комендантром поліції. Знав про це о. декан, знали всі „кондеканальні отці”, та й усе...

Щоб знищити невгнутість і, як поляки звикли це називати: „плисти проти струї”, то тут бували й такі випадки:

На теренах над Стрипою, де австрійсько-російський фронт стояв найдовше, знайшлися ці люди, що їх російська армія забрала була з собою, відступаючи з більш

на захід висунених теренів, які знову опинилися по австрійській стороні. Дітей, що були народжені з таких подруж, було вписувано в метрикальні місцеві книги так, що не подавали їхнього чергового числа, як це був обов'язок робити перед вписанням імені дитини парохіянина. Був випадок, що, покликуючи до військового пе-регляду котрогось з річників, місцевий парох виказав тільки своїх парафіян, а чужих не подавав, бо їхні імена були вписані в цій місцевості, до якої вони правно належали. Парох урядово вислав метричні дані туди, і там ці імена були вписані за порядковим числом. Та по якомусь часі прийшла поліція й зажадала докладних даних про чужих хлопців. Парох ці дані дав, заявляючи в замітці, що це парохіяни такої-то парохії. Незабаром прийшло завіз-вання до пароха з окружного суду в П., явитися перед суддею. Параграф, — „саботаж і скривання молоді перед військовою чинністю”. Яка кара предбачена? Найменше 10 літ тюрми, а то й кара смерти. Прокуратором же був комендант постерунку польської поліції. На запит, як він дійшов до оскарження проти пароха? — впала відповідь: „дорогою конфіденціональною”. Розуміється, що суд пароха звільнив. Бо він предложив судові число „Архієпар-хіяльних Відомостей”, де справа була унормована.

Зате ж справа між кліром не була в національних пи-таннях однозгідна. Хто б із священиків мав кровні чи подружні зв'язки з поляками, то витягав їх наверх. У селі М. Підгаєцького повіту парохом був о. К., якого жінка була родовита полька. Цей парох, одинокий цього роду в Зарваницькому деканаті, знався добре зо старостою в Підгайцях. З цієї причини панство К. не ходили до церкви, і вони домагалися, щоб їх обслуговував парох К. Як зем-левласники, вони мали змогу побудувати власну капли-цю. Ординаріят²⁾ відповів, що канонічне право не має та-кого канона. Треба замітити, що фільварок цих земле-власників був майже цілковито знищений під час горе-

2) Львівський митрополичий ординаріят: церковний уряд митро-полії для греко-католицької Галицької провінції Римської Церкви.

звісної „пацифікації”³), а сам властитель, уже старший віком за часу пацифікації, був пошкоджений на тілі. Тому, пам'ятаючи добре „блага” пацифікації, ці панство пароха-полонофіла не хотіли... Закон про вивішування державного польського прапора не був унормований греко-католицьким ординарієм у Львові. Ця справа була залишена розсудкові кожного пароха. Перед самою війною вже було дуже мало таких парохів у Львівській архідієцезії, які поважилися б не вивісити польського прапора на „плебанії”. А дім цей Польща втягнула під назву: „Бюро метриkalьne”. Ординаріят не допомагав в обороні таких священиків, що прапора не вивішували... Не мав сили, чи не хотів псувати собі гумору? Не знаю... Ці пра-пори треба було вивішувати у „свята польської держави”.

У 1938 р., окружний суд у Золочеві засудив о. С. на шість місяців тюрми за „очорнення державної поліції”. Він, як обласний ФНЄ⁴), був цілковито зруйнований польською поліцією. Бо в його домі „шукали” за зброєю. Згаданий священик цю руїну сфотографував, а єпископ Іван цю знимку передав за границі Польщі. При судовім переслуханні суддя Яворський радив заперечити ідентичність цієї знимки, а коли священик не захотів цього зробити, то суддя сказав: „Ви одинцем пливете проти струї”, і справу передав державному прокураторові. „Судив” суддя д-р Шипайло, родом українець, кол. старшина УСС⁵). По десятвох розправах він засудив його на шість місяців тюрми. Ще перед тим цей підсудний був покараний відсидіти шість тижнів за менші промахи, як: „нелегальні сходини” та „невивішення державного прапора в державні свята”.

Згідно з постановами конкордату Польщі з Ватиканом священики мали відбувати кару не в тюрмі, а в

3) „Пацифікація” — одноразове масове й систематичне фізичне нищення Галичини польською владою за допомогою війська й поліції в мирний час, 1932 р.

4) ФНЄ — Фронт Національної Єдності — одна з українських національних правих політичних організацій в західній Україні між двома світовими війнами.

5) УСС — Українські Січові Стрільці.

котромусь з монастирів. Тому згаданий священик, повідомлений про це Львівською гр.-кат. консисторією, знайшов такий монастир в історичному Пліснеську на Золочівщині. Про це він повідомив консисторію, і ждав, що далі буде.

Та одного ранку, коли цей священик був ще в церкві, поліція прийшла забирати його в тюрму в Золочеві — у звичайну державну тюрму „на замку”.

Відвезти його мав найстаріший парохіянин, що в цей день возив гній на поле. Коли він вертався порожняком з поля, з в'язкою соломи як сидження для себе лише, то на цій в'язці соломи він мав відвезти свого пароха до тюрми в Золочеві. Щоб заощадити душевних мук парохіянинові, цей священик щойно вночі вийшов з церкви. І щоб не бути схопленим і в глумливий спосіб доставленним до тюрми, він у товаристві хлопців-парохіян вийшов за село. А що він був у р'ясі, то щоб не прийти в тюрму мокрим, — а треба ж було перейти ріку Буг, то хлопець Б. переніс його на плечах через Буг. У пошукуванні за цим священиком брали участь також обидва польські „пастерже”, з них старший ксьондз звався Владарчик і був монахом...

Та в тюрмі цього священика до спільної келії не дали. Зігнали яких 20 в'язнів до вже й так переповнених келій і в тій великій келії помістили священика самого, щоб не „псував” в'язнів, які майже всі були українцями. І ними тюрма була переповнена по береги. Начальник в'язниці, Клімецький, зробив зо священиком „умову”, що не буде випускати його на спільну 15-хвилинну прогулянку, а за те позволить бути йому на дворі ввесь день. І так було. Лише тому, що начальник походив з „Поморжа” і був людиною, що особистої ненависті проти українців не мав, після відсідання першої кари священика відіслав додому аж до покликання, бо потребували цієї келії для якихсь нових 20-х хлопців-українців. Келію цю тим часом „замешкував” лише один в'язень, український священик, що самітно, не боронений ординарієтом, плив проти польської струй. А тих, що так робили, ставало з кожним роком польської займанщини щораз менше...

Тут аж напрошується, щоб написати психологічну студію на цю тему. Може пізніше, бо в цих ось, мною згаданих, прикладах виступає все цей самий священик, що є мені дуже інтимно знаний...

Свої міркування закінчу прикладом з родинного життя парохів. Бо тут нижче подам його образ, заподаючи дані про п. Ренату Богданську, жінку ген. Вл. Андерса, дочку о. Миколи Яросевича й Олени Нижанківської. Це родина уніяцького священика, що своїми предками-священиками сягала й до передунійних часів.

Було заподано у „Віснику” число 16 і 17, за 1 вересня 1961 р., ст. 2-га ось що: „Ген. Андерс — це провідник польських військовиків на еміграції. Він живе в Лондоні (Англія), і являється фактичним авторитетом польської національної еміграції у світі. Ген. Андерсового часу командував 12-им полком уланів подільських у селі Білокриниці біля міста Крем'янця на Волині. Англійський ерл Оберон Герберт, який є в близьких зв'язках з ген. Андерсом, під час своїх відвідин у Канаді ц. р. (1961), приватно поінформував був у редакції „Вісника”, що дружина ген. Андерса — це українка, донька православного священика з Волині, і ген. Андерс добре володіє українською мовою”...

Тим часом, теперішня жінка крайньо неприхильного українцям генерала Владислава Андерса не є дочкою українського православного священика, але уніяцького (греко-католицького)...

Пані Андерс, колишня Ірина Яросевич, уродилася десь коло 1910 р. в селі Сапогові, Станиславівського повіту, як дочка о. Миколи Яросевича і Олени Нижанківської, про якої брата, о. Остапа Нижанківського, відомого українського композитора й диригента, історія записала слідує: „Дня 22-го травня 1919 застрілила (польська) польова жандармерія знаного українського діяча (композитора) о. Остапа Нижанківського із Завадова, Стрий”...

Панна Ірина Яросевич користала з дармової науки співу в Вищій Музичній Школі ім. М. Лисенка у Львові. Вийшовши замуж за найбільшого україножера наших

днів, ген. В. Андерса, вона помагає йому „приєднувати” Львів для Польщі.

„Як постійна мешканка Лондону, п. Ірина дуже часто виступає в британській радіовій програмі ББС. Навесні цього року (1957) українці в ЗДА і Канаді мали нагоду бачити їй почуті п. Ірину в рамках польських ревелерсів „Весела чвірка”, в ревії „Поворот лелек”, де п. Ірина виступала з власною програмою, презентуючи себе однією з найкращих сучасних пісенькарок. Награні грамофонні платівки з голосом п. Ірини Богданської в супроводі доброї джазової оркестри (нажаль тільки в польській мові) належать до одних із кращих того роду пластинок із жанру легкої музики”... Наведений пасаж належить Іванові Костюку, який хоч як тепло згадує п. Ренату Богданську, колишню п. Яросевич, підчеркує, що ця пісенькарка співає тільки польською мовою!

Батько пані Андерс був довголітнім капеляном для греко-католиків у заведенні для умово-хворих на Кульпаркові у Львові. Ця посада залежала у великій мірі від поляків і тому мусів батько пані Андерс бути лояльним до Польщі та плисти не лише з водою, але й за кожним подихом вітру. І не диво, що його доня зо славного роду Нижанківських, яка безплатно вчилася співати в українців, стала панею Андерс, що співає лише польські пісні! .

Тому „комплімент” п. О. Герберта (що, мовляв, ця жінка є донькою укр. православного священика) — „комплімент” сказаний ним у редакції „Вісника” мабуть через непоінформованість, у дійсності не може бути компліментом для православних українців. Бо вона зовсім не подібна характером ані до Марусі Богуславки, ані до Попівни Ведмедівни, ні до жодних інших українок, що походили з українських православних родів...

В. Буряник

Стан шкільної справи по українських околицях

Хоч імігрування українців у Канаду в 1896-1900 рр. можна подекуди назвати масовим, то дійсного розгону воно набрало аж з початком 20-го століття, і цей розгин продовжувався та ступнєво зростав аж до вибуху Першої світової війни вліті 1914 року. Як уже попередньо було згадано, наші імігранти, здебільша мало грамотні або й зовсім неграмотні, поселювалися на землях по лісистих околицях, де їх найпершою і найбільше пекучою проблемою було здобути сякі-такі засоби для фізичного існування. А що доріг по нових околицях тоді майже не було, то й про таку справу, як школу для дітей, мало хто й думав. Тому не диво, що в тій добі число неграмотних батьків збільшувалося постійно зростаючим числом неграмотних дітей, які або маленькими приїхали в Канаду із своїми батьками, або вже тут породилися. Щоправда, деякі батьки по своїх силах самі взимі вчили своїх дітей українського письма, але це були винятки, і тому наше перше покоління в Канаді в великій мірі виростало без школи, без шкільної освіти. І за такий невідрядний стан шкільної справи були винні до якоїсь міри таки самі батьки. Для багатьох з них будова місцевої школи представляла по-двійний новий тягар, бо, по-перше, вона приносila новий видаток у формі шкільного податку, а по-друге, вона відривала дітей від праці на фармі, якої не бракувало навіть для найменших рук. Прикладом такого занедбання шкільної справи може послужити домашня околиця автора цих рядків, яка, хоч почала заселюватися ще в 1905 році, то на першу школу спромоглася аж у 1917 році, а наглядний наслідок цього занедбання був такий, що в дозрілому віці перше місцеве покоління всякі важні документи підписувало хрестиком.

Цю для уряду незрозумілу нехіть до творення шкільних округів та будови шкіл по деяких українських околицях можна до якоїсь міри оправдати тим, що українські поселенці відчували страх перед англійськими шко-

лами та вчителями-англійцями, — що вони засимілюють їх дітей. За це не можна їх аж надто винувати, бо в їх пам'яті були ще дуже свіжі й болючі спомини русифікації та полонізації, які вони переживали на своїх рідних землях.

Зате трохи краще стояла шкільна справа по тих українських околицях, які мали домішку англійських, німецьких та інших поселенців, яким справа шкільної освіти для їх дітей лежала більше на серці, і тому вони домагалися від уряду творення шкільних округ та будування нових шкіл. Цю різницю в відношенні до шкільного питання можна пояснити тим, що поселенці інших народностей осідалися на фармах з пересічно кращими матеріальними засобами, як українці, і тому їх боротьба за існування не була така сурова, і ця обставина давала їм змогу віддати більше уваги шкільній справі.

Роля шкільних організаторів

Щодо провінційних урядів степового Заходу, а головно уряду провінції Манітоби, то про них можна сказати, що їх наставлення до творення нових шкільних округ та будови нових шкіл було назагал позитивне. Вони розуміли важу й потребу шкільної освіти для своїх майбутніх горожан, і тому прихильно відносилися до справи творення нових шкільних округ по новозаселених околицях. Більше того, — щоб цю справу посунути вперед по українських околицях, уряд Манітоби пішов так далеко, що ще в 1903 році назначив українця, Теодора Стефаника, шкільним організатором, якого завданням було скликати віча по наших околицях, пояснювати на них батькам потребу шкільної освіти та практичними порадами і вказівками допомогти їм зорганізувати місцеву шкільну округу. Цю шкільну місійну працю Стефаник продовжував аж до 1910 року, а по його резигнації його місце зайняв Павло Гегейчук.

Слідом за манітобським урядом пішов уряд Саскачевану, назначуючи шкільними організаторами Осипа Мегаса, Микиту Романюка, а пізніше Івана Куня та Юліяна Андруховича.

Зате уряд провінції Алберти, не маючи довір'я до шкільних організаторів не-англійського походження, пішов іншою дорогою. Він назначив шкільним організатором між українцями англійця, Р. Флечера, фармера з Ламонту. Про нього можна сказати, що це була людина дуже зарозуміла на своєму урядовому становищі, але без належних і потрібних у шкільній справі кваліфікацій, і він немало лиха накоїв своїм явним упередженням до українців та диктаторською поведінкою з ними.

Про працю шкільних організаторів можна без переборщення сказати, що вона не була легкою. Шкільні округи мали бути всі одної величини, — 5 миль довжини, а 4 милі ширини, що становило 20 квадратних миль або секцій, тобто 80 поодиноких фарм. Місце під школу треба було вибирати десь посередині, щоб не було нікому кривди, і з тим часто виходила велика морока. Бувало таке, що осередок шкільної округи, в якій було багато озер, припадав з котрогось боку озера, що було на руку однім, а зате задалеко навколо озера другим, і тоді суперечкам за місце під школу не було кінця. Бували випадки, що такі хороводи тяглися місяцями, і тим самим припиняли будову нової школи, аж поки уряд, звичайно за порадою шкільного організатора — посередника між спорядчими сторонами — не розв'язав спору чи то зміною границь нової округи, чи долученням спірної частини нової округи до сусідньої старої.

Призначення на посаду шкільного організатора не вимагало від кандидата надто високих кваліфікацій, бо воно на ділі було нагородою за виборчі прислуги тій політичній партії, яка була при владі. Кандидат мусів володіти обома мовами, українською і англійською, в слові і письмі, а що найважніше, — він мусів бути переконливим промовцем та метким дипломатом між спорядчими. Треба сказати, що не всі організатори лишили за собою вдячний спомин серед українського загалу за свою працю й старання на шкільному полі. Бо були між ними й такі, яких визначне, як на ті часи становище чинило гордими, зарозумілими та диктаторськими, а їх діяльність не раз

приносила більше шкоди, чим добра. Були й такі — хоч, на щастя, мало, що не задовольнялися титулом шкільного організатора, але неправно присвоювали собі титул шкільного інспектора, і, замість присвячувати ввесь свій час організуванню нових шкільних округ, брали на себе ролям критиків та донощиків на учителів-українців, до праці яких вони не мали найменшого права, ні кваліфікацій.

Класичним прикладом такого ганебного доносу на своїх був звіт одного нашого шкільного організатора в Саскачевані до комісаря шкільництва в 1908 році. Копія цього звіту випадково попала в руки одного нашого учителя і цей звіт став предметом широкої дискусії на найближчій українській учительській конвенції та на столінках тодішньої української преси.

У головному, його закиди проти українців були такі:

1. Найтяжче організувати школи між русинами та духоворами.
2. Між русинами тяжко знайти людей зацікавлених школою та освітою дітей, бо вони ще не навчилися належно цінити вартості освіти.
3. Він мусить страшити людей карами, щоб організували шкільні округи, тому радить урядові робити те саме.
4. Він радить урядові відібрати шкільну самоуправу з рук русинів і передати школу в руки „чесного і просвіченого англійця”, як урядового троста, доки русини не навчаться цінити школу та шкільну освіту.
5. Він радить урядові завести примусове навчання особливо між русинами, бо вони за освіту дітей не дбають.

У відповідь на ці незаслужені та неоправдані наклепи учительська конвенція ухвалила довжезну резолюцію, яка точка за точкою опрокинула ці наклепи і статистикою доказала, що шкільна справа по українських шкільних округах зовсім не стоїть гірше, чим по не-українських околицях.

Ще гостріше цей негідний наклеп українця на українців осудила тодішня наша преса. У дописах відносно цього ганебного звіту не бракувало на адресу його автора

таких почесних епітетів, як „хрунь, зрадник, наймит, донощик”, і ці назви не були вжиті так собі, „на здогад буряків”, але таки прямо пойменно. Щастя, що в ті часи люди дуже мало знали про закони щодо публічного очорнення та особистої образи характеру людини, а до того ще й урядовця, а то судовим процесам за таке публічне натаврування не було б кінця, — тим більше, що згаданий звіт цього шкільного організатора був довірочним документом виключно для очей урядовців міністерства шкільництва провінції, а не для публічного його проголошення в пресі.

Учительські семинарії

Хоч у Манітобі, на основі угоди Лоріє-Грінвея з 1887 року, українським поселенцям, нарівні з іншими народностями, прислуговувало право користуватися двомовною шкільною системою, то це право довший час не мало для українців практичного значення з тієї очевидної причини, що до кінця 19-го століття більших українських фармерських заселень майже не було. Зате з початком 20-го століття українська іміграція почала зростати скорім темпом, внаслідок чого Манітоба покрилася густою сіткою українських околиць, що, своєю чергою, дало почин до творення нових шкільних округ, будови нових школ та домагань до уряду за двомовними учителями. Щоб задоволити цю пекучу потребу, уряд Манітоби ще в 1905 році заснував для вишколу українських двомовних учителів учительську семинарію під назвою „Рутінієн Трейнінг Скул” з трирічним пляном навчання.

У дійсності, протягом перших двох років існування цієї спеціальної „нормальної” школи її вживалося для вишколу українських і польських двомовних учителів, а в 1907 році її українську частину перенесено до міста Брендону, де вона й існувала аж до часу її ліквідації в 1916 році, коли то була також скасована двомовна система навчання по манітобських школах.

А на тих українських двомовних учителів була в ті часи велика потреба з двох причин. Перша причина була та, що англомовні учителі робили дуже слабий поступ

з українською дітворою, але це їх зовсім не журило, бо на українську дітвору вони дивилися з погордою, як на щось нижчої та підрядної породи. Щоправда, житлові умовини на фармах в ті часи були дуже примітивні, про якісь мешкальні вигоди не було навіть що думати, і учитель чи учителька не раз мусіли тулитися при якійсь ро-дині, часто навіть без осібного ліжка для себе, та переживати всякі питомі цій добі життєві невигоди. А коли ще взяти до уваги нерозуміння української мови англомовними учителями, — цього необхідного ключа до взаємного розуміння та до здобуття взаємного довір'я між учителем і його учнями, то й не диво, що англомовні учителі з великим упередженням йшли учителювати по українських околицях, а дітвора і їх батьки з великою нехіттою та недовір'ям приймали їх до своїх шкіл.

Зате зовсім інакше дивилися на цю справу українські двомовні учителі. Відчуваючи потребу посвятити і свого післанництва для „меншого брата”, вони радо йшли учителювати по українських фармерських околицях, без нарікань зносили всякі життєві труднощі й невигоди, щиро працювали для громади в школі й поза школою, і за те здобували собі любов дітвори та довір'я й пошану їх батьків. Такі щирі учителі ставали місцевими провідниками, які мали величезний вплив на піднесення даної околиці на економічному та громадсько-культурному полі, і немає найменшого сумніву, що признання за всі наші здобутки, які ми осягнули в Канаді в минулому, найперше і то до великої міри належиться нашим піонерам-учителям.

Тому, що на основі попередньо згаданої угоди Лоріє—Грінвея з 1887 року українським поселенцям у Манітобі прислуговувало право вживання української мови в публічних школах нарівні з англійською, то з цієї ж таки причини і справа вишколу українсько-англійських учителів у цій провінції стояла багато краще, як у сусідніх провінціях — Саскачевані й Алберті. Уряд Манітоби завжди дбав про те, щоб ця учительська семинарія мала відповідні учительські сили найкращих педагогічних ква-

ліфікацій, і тому бувші питомці цієї семинарії ще й сьогодні з пошаною та вдячністю згадують своїх давніх учителів, а головно тодішнього принципала-директора Кресці. Як людина широких демократичних поглядів, він зумів защепити в серцях своїх українських питомців любов до Канади та до її демократичних форм правління, як до спільної батьківщини всіх тих народностей, що шукали в ній кращої для себе долі.

Замітне те, що ця семинарія завжди мала назву „Рутініен Трейнінг Скул”, (бо так ми себе в ті часи називали), і обмежувала свій склад тільки студентами-українцями. Зате ж семинарії в Ріджайні та в Вегревилл не вважалися чисто українськими, бо вони давали приміщення студентам різних не-англійських народностей, і тому вони звалися „Школами для Чужинців”.

Щодо мовних прав по школах, то не-англійські народності в Саскачевані й Алберті мали право вчити своєї мови тільки одну годину денно, тобто від 3-ї до 4-ї години по полусліні, і то лише тоді, коли учитель даної школи зінав цю другу мову. Під тиском того, що діялося по манітобських школах у не-англійських околицях, уряд Саскачевану був змушений заснувати в 1909 році семинарію для вишколу двомовних учителів у Ріджайні, а найбільш ворожко настроєний проти двомовних шкіл та учителів уряд Алберти зробив подібну уступку для своїх не-англійських горожан аж в 1912 році, і це сталося не з доброї волі, а під натиском публічної опінії та впертих домагань „чужинців”.

Про семинарії в Ріджайні та в Вегревилл можна сказати, що вони не лишили по собі такої доброї слави, як бредонська семинарія, ні таких милих та вдячних спогадів про них у тих питомців-українців, яким доля судила здобувати там свої учительські кваліфікації та дипломи. За це головна вина спадає на принципалів-директорів цих двох шкіл — Гріра в Ріджайні та Сикла в Вегревилл, які своїми кваліфікаціями та диктаторською поведінкою з питомцями не надавалися на виховників майбутніх учителів. Тому й не диво, що Бредонська семинарія давала ук-

райнцям найбільше учителів і народніх працівників, які відограли дуже визначну роль в громадському підйомі українців не тільки в Манітобі, але й в Саскачевані та Алберті, куди наших учителів-манітобців заманювали крашою учительською платнею. Щоправда, саскачеванська й албертійська семинарії також видали поважне число добрих учителів та щиріх громадських працівників, однаке заслуга і признання за це належиться більше їхньому позашкільному громадському оточенню, чим впливам школи, яка їх виховувала.

Хто були питомці цих трьох семинарій? У головному, це були студенти середніх шкіл на рідних землях, які емігрували в новий світ скоріш з політичних причин, як з економічних, та з причини невідрядних відносин і переслідувань із сторони ворожих шкільних властей у рідному краю. Їхня шкільна освіта давала їм кваліфікації й право на вступ до цих семинарій, де їх головним завданням було здобуття задовільного знання англійської мови в слові і письмі та навчальних методів. З тим здобуттям задовільного знання англійської мови, головно в письмі, наші питомці мали найбільше мороки з так званим „спеллінгом” англійських слів, головно таких, що їх вимовляється коротко, а пишеться довго. Тому що шкільний досвід цих питомців у рідному краю обмежувався фонетичними мовами, в яких слова вимовляється так, як їх пишеться, і буква завжди однаково вимовляється, то їхня зустріч з англійською мовою з її питомими правилами вимови деяких букв на різні лади, та з англійськими словами, в яких деякі букви пишеться, а не вимовляється, завдавали їм багато клопоту, а навіть часто були причиною досить гумористичних пригод. Ось приклад: на лекції „спеллінгу” учитель дає слово „кебидж”. Усі сидять мов заворожені, аж один, краще ознайомлений з тайнами англійської мови, розшифровує це слово і театральним шепотом пускає по класі благу вість, що цей „кебидж” — це по фонетичному „цаб-ба-ге”, ... і пера відразу зашаркотіли по паперах...

(Закінчення в черговому числі)

Дмитро Соловей

Винищення українства — основна мета Росії у війні 1914 року

(Матеріали до історії України за часів Першої світ. війни)

1. Вступні пояснення.

Навесні року 1918 Полтавська Спілка Споживчих Товариств відрядила мене до Харкова для закупівлі українських книжок для своєї книжкової комори, заснованої після революції, з якої через низову кооперативну мережу налагоджувалося широке їх постачання людності цілої Полтавщини. Я був тоді в П.С.С.Т-ств інструктором у культурно-просвітніх справах, і добір літератури для торгівлі й розповсюдження був одним з моїх обов'язків.

У Харкові у вільний від роботи час, у неділю либо, забіг я до Олександра Ів. Попова.¹ Він саме розмовляв у своїй кімнаті з якимсь молодиком. З моїм приходом почалася загальна розмова, центром якої стало модне тоді українське питання. Згаданий молодик, спостерігши мое особливе зацікавлення українськими справами і орієнтацією в їхніх деталях, сказав, що піде до себе (а жив він в окремому флігелі в дворі) і принесе цікаву, мабуть, для мене книжечку. Через кілька хвилин цей молодик справді повернувшись й подарував мені книжечку „Современная Галичина”, про існування якої я нічого до того часу не зناх.

Книжечка виявилася важливим таємним документом історичної ваги, і я протягом багатьох років зберігав її разом із іншими подібними раритетами, що їх збирав як історик. Кілька разів з'являлася в мене думка про опублікування її, але різні обставини, а найпаче несприятлива політична ситуація, ставала цьому на перешкоді. Під час же раптового виїзду з Харкова в 1943 р. лише ця маленька брошурка із цілої низки подібних раритетів випадково опинилася серед моїх речей. Усе інше, разом з

¹⁾ Дещо про О. І. Попова див.: „Православний Українець”, ч. 66 за 1958, ст. 15-17.

моєю бібліотекою, де були зібрані дуже рідкісні й вартісні для історика України видання, загинуло.

Щоб зберегти цього документа для нащадків і забезпечити його від можливого загублення (а це легко може трапитися, коли старенька Парка, стомлена довгим прядинням нитки моого життя, ненароком забажає увірвати її, або й за іншої якоїсь пригоди) — конче треба його передрукувати. І це тим паче, що й історична нагода для цього є. Адже у 1964 р. буде 50 років від початку Першої світової війни. А ми певні, якщо в УРСР ця книжечка десь і збереглася в архіві, її там не наважаться тепер передруковувати, а тим більше — коментувати. Бо ж у са-мій АН УРСР з волі кремлівських диктаторів є академіки, а в ЦК КПУ є члени, що мають своє коріння в „Галицкомъ Народномъ Совѣтѣ”, як от, для прикладу, Й. Штокало.² А ця, щойно названа, організація співпрацювала з російською контррозвідкою в складанні книжечки „Современная Галичина”, а після окупації Галичини в 1914 р. російською армією ретельно допомагала Бобринським, Євлогіям Мезенцовим та іншим у безоглядному нищенні всього українського та в організуванні жорстокого терору супроти живих і дієвих українських національних сил Галичини.

Треба думати, що не випадково й через 35 років, по цілковитому одануванні політичної ситуації в західній Україні, Кремль у 1949 р. призначив Йосипа Зах. Штокала, члена ЦК КПУ й колишнього галицького московофіла, „председателем Президиума Львовского филиала Академии наук УССР во Львове”, хоча академіком його зроблено тільки в 1951 р. У Львові Й. З. Штокало й „організовував” українську науку протягом 1949-1956 рр.³ і робив це так старанно, що слідів її тепер там майже не помітно, а натомість буйно розквітла там імпортована великоруська наука силами імпортованих же великоруських вчених, а частково й українських, приневолених до того режимом.

2) Див., наприклад: „Вільна Україна” (Дітройт) ч. 28, 1960, ст. I.

3) Украинский математический журнал, т. X, ч. I, 1958, ст. 105-106.

Таким чином, передрук книжечки „Современная Галичина” найпевніше може здійснити тільки українська еміграція. Для істориків же, що працюватимуть над висвітленням наслідків Першої світової війни для українського народу, цей не останньої ваги автентичний документальний матеріал безперечно буде дуже потрібний. Він бо добре висвітлює напрямок великорадянської великоруської шовіністичної політики тодішніх правителів Російської імперії. А той напрямок не чужий і теперішнім правителям ССР, хоча вони, так би мовити, й одяглися в одежду іншого крою та підфарбувалися іншими парфумами. Проте внутрішня їхня істота лишилася та сама. Лишилося й те саме спрямування їхніх думок. Лишилася та сама кремлівська жадоба до імперіялістичних загарбань і придушенъ слабіших народів, але під облудним гаслом непрочаної допомоги їм. Так було в 1914 р. Так є й тепер.

Сподіваємося, що настане таки час, коли будуть розшукані й оголошенні інструкцій, що їх давали МГБ та апарат контррозвідки ССР своїм агентам під час окупації західно-українських земель у вересні 1939 р., а потім і в 1943 р. Тоді наочно можна буде побачити: що і в який бік змінилося в думанні й намаганнях великоруських великорадянських шовіністів з часів Другої світової війни в порівнянні з часами Першої світової війни. Спробу зібрати докути розпоряджений матеріал для висвітлення цієї політики правителів з московського Кремлю під час Другої світової війни та в наступних роках ми зробили в праці „Людність України за сорок років влади ЦК КПСС”, що її надруковано було року 1961 в Дітройті видавництвом журн. „Вільна Україна”.

Брошюра „Современная Галичина”, що ми її тут передруковуємо, це — довірочне інформативно-інструктивне видання органу російської контррозвідки. Отож, було воно таємне і не підлягало оголошенню. З цього ясно, що до революції 1917 р. ніхто легально не міг її передрукувати й оголосити для загального освідомлення. Але й після революції, в перші найвільніші роки, її, либо ї, та-кож ніде в УРСР не було передруковано. Не передруко-

вано її й за межами ССР. Принаймні нам особисто про це нічого не було відомо, і ні на яку згадку про це ніде ми не натрапляли. Нічого про це не знають і наші ветерани науки й громадсько-політичної праці В. В. Міяковський, В. В. Дорошенко та інші.

Проте, якщо лишається під великим сумнівом, чи була ця брошура десь кимсь повністю передрукована, то немає жодного сумніву, що про існування її добре знали і з із змістом її були знайомі наші історики. Про неї згадує Мих. Лозинський у книжці з 1916 р. „Галичина в життю України”, подаючи точний зміст титульної сторінки.⁴ Про неї писав у 1924 р. Й Серг. Єфремов, також подаючи напівзаголовок, як він каже, „цієї надзвичайно рідкої тепер брошюри”.⁵ Так само покликувався на цю брошуру Й Дм. Дорошенко у своїй „Історії України” 1917-1923 рр.⁶ Там він писав, що цю брошуру „видавали на руки кожному російському офіцерові, який іхав на галицький фронт”. А склав її капітан Наркевич.⁶ Зробив він це у співпраці з членами московофільського „Народного Совєта” в Галичині, що на початку Першої світової війни вилонив із себе „Карпато-Русський Освободительний Комитетъ”. Пізніше, коли окупація Галичини була в 1914 р. здійснена російськими військами, цей самий, очевидно, капітан Наркевич був редактором газети „Львовское Военное Слово”.⁷ Нарешті згадує про брошуру „Современная Галичина” Й Панас Феденко у праці „Український рух у ХХ ст.”⁸ А Вол. Дорошенко писав нам, що у свій час цю брошуру йому пощастило було здобути для бібліотеки НТШ у Львові, де вона й зберігалася до Другої світової війни.

⁴⁾ Див. Мих. Лозинський: Галичина в Життю України. Вид. СВУ, Відень, 1916, ст. 40.

⁵⁾ С. Єфремов: До історії „Галицької Руїни” 1914-1915 рр. („Україна”, 1924, кн. 4, ст. 127-144).

⁶⁾ Дм. Дорошенко: Історія України 1917-1923 рр. Том I, Доба Центральної Ради. Ужгород 1932 — Нью Йорк 1954, ст. 5.

⁷⁾ Лозинський: Галичина... ст. 44.

⁸⁾ П. Феденко: Український рух у ХХ столітті. Вид. „Наше Слово”, Лондон, 1959, ст. 91-94.

2. Дещо з історії поширення московофільства в західній Україні.

За другої половини XVIII віку, під час розвалу Польської держави, що відбувався внаслідок взаємної боротьби польських магнатів-конфедератів та великого гайдамацького повстання української людності на Правобережжі, що було тоді під Польщею, польський уряд, що не міг сам дати собі ради з тяжкими внутрішніми розрухами, попросив у цариці Катерини II російського війська на допомогу. Це військо, кероване ген. Кречетніковим, побувало в 1767 р. аж у Львові, а року 1768 в Гумані придушило гайдамацьке повстання Гонти й Залізняка. З того часу російський уряд безупинно і при всякій воєнній чи дипломатичній нагоді робив заходи, щоб в якийсь спосіб приєднати до Російської імперії правобережну Україну та Галичину. Під час наступних збройних розборів Польщі, що їх, починаючи з 1772 р., тричі здійснювали Росія, Австрія та Прусія⁹, правобережна Україна була приєднана до Росії, але досягти своєї мети у справі приєднання західньо-українських земель російському урядові не пощастило.¹⁰

Року 1772 українська Галичина, разом з частиною польської етнографічної території, а з року 1775 і Буковина (що до того часу була в складі Туреччини) потрапили до складу Австрійської імперії і беззмінно перебували там понад 140 років. Від переходу західно-українських земель до складу Австрії становище української людності, рівняючи з передущими часами, мало покращало. Австрійська бо центральна влада місцеве адміністрування в Галичині передала в руки польського шляхетства. А через це і в нових умовах українська (русинська) людність Галичини відчувала на собі все ті ж самі сильні культурно-національні й економічні утиски з боку польської адміністрації, польських маєтокових магнатів та

⁹⁾ Перший розбір Польщі відбувся 5. VIII. 1772 р., другий 23. I. 1793 р. і третій 3. I. 1795 р.

¹⁰⁾ Докл. див. Юрій Студинський: Ідея самостійності України в історії. (Календар „Свободи“ на 1960 р.).

міської польської буржуазії, і не менш сильне асиміляційне тиснення з боку польської культури, що з ласки віденського уряду зайняли в Галичині упривілейоване становище. До державного шкільництва, що дедалі, то все більше розвивалося, українська мова й культура допущені були пануючим у Галичині польським елементом рівняючи дуже мало, особливо до середніх та вищих шкіл, і затримувалися у своєму природньому розвиткові. Натомість всіляко фаворизовані були по школах і в громадському та державному житті польська мова й культура.

Оце тяжке становище економічного й культурно-національного пригнічення без ніякої перспективи на можливість покращання та на можливість власного розвитку — у багатьох представників тодішньої української (русинської) інтелігенції викликало занепадницькі настрої і тяжку зневіру в сили свого народу. І це тим паче, що в основній масі своїй той народ був у лещатах кріпацької системи аж до 1848 р., а вирвавшись з них майже без землі (що лишилася в руках польських поміщиків), провадив здебільшого жалюгідне життя, ледве рятуючи своє біологічне існування.

Через це у згаданої частини української (русинської) інтелігенції розвивається погорда до свого власного народу, темного й неспроможного оборонити себе від асиміляційного тиснення польської культури та від економічного визиску польського панства на селі й польської буржуазії в місті. У цієї частини освіченого українського громадянства розвивається погорда до мови свого „русинського” народу, як до мови „пастухів і свинопасів”.¹¹

Усе це, кінець-кінцем, приводить певну частину галицького духовництва й світської інтелігенції до орієнтації на Схід, на „руsskij народъ”, на „русского царя”, на „руssкую культуру”, яка саме в той час почала буйно розвиватися, заглушуючи при цьому придавлену й загальмовану поліційними заходами російського уряду ук-

¹¹⁾ Докл. див. Мих. Лозинський: Українство і московофільство серед українсько-руського народу в Галичині. Львів, 1909, Накладом д-ра Володимира Бачинського.

райнську культуру й письменство Наддніпрянщини. Цю орієнтацію старанно морально й матеріально підтримує офіційна Росія через своїх агентів, створюючи у своїх власних імперських інтересах серед частини галицького українського громадянства певний рух, що набув назви московофільського.

Прибічники й прихильники цього сугубо консервативного руху, — що постав як наслідок погорди до свого темного народу й як наслідок безперспективності та власного безсилля, — починають за підказом з Петербургу й Москви пропагувати думку, що в Галичині немає ніяких українців, як окремої нації, а є тільки „русський народъ”, частина того, що живе в Росії. Ця московофільська громадська течія серед освіченої української людності Галичини, що зміцнила за часів реакції після революції 1848 р., була дуже сильна аж до 1880-х років.

Як велика була зневіра у власні сили у багатьох тодішніх інтелігентів, і яке гостре було відчуття безперспективності розвитку свого народу — це видно з того, що ці настрої іноді захоплювали й декого з тодішніх українських народників як на Наддністрянщині, так і на Наддніпрянщині. Адже відомо, що Яків Головацький (1814-1888), скажімо, член „руської трійці”, що започаткувала українське національне відродження в Галичині виданням у 1837 р. „Русалки Дністрової”, згодом опинився у фарватері московофільської течії, потрапивши під вплив московського націоналістичного професора М. Погодіна. У 1867 р. Головацький виїхав до Росії, став царським урядовцем у Вільні (в Литві) і дослужився у російського уряду високих чинів та генеральської ствоожки через плече. Отже, він пішов стежкою, що на неї ще раніше також ступив був — зневірений у своєму народі і підкуплений кар'єрою, чинами урядовця та матеріальними вигодами, — один з видатних зачинателів нової української літератури на Наддніпрянщині — Петро Петр. Гулак-Артемовський (1790-1865).

Почавши свою літературну діяльність прекрасними на той час і новими щодо форми українськими літературни-

ми творами — гуманною й ліберальною байкою „Пан та Собака” і мелодійною баладою „Рибалка”, Петро Гулак-Артемовський, як тільки його призначили на ректора Харківського університету, відсахнувся від праці на користь українського національного відродження, захопився кар’єрою російського бюрократа, цілком примирився з російським режимом на Україні, став консерватором у своїх поглядах та почав писати українською мовою лише вірші „хатнього призначення” та дуже сумнівної художньої якості про те, як „Петрові (себто йому самому — ДС) стрічку й хрест Микола (цар — ДС) втеребив”, та як Пан „звізду прислав”, за якою він дуже побивався, і кінчив у вірші „Козацькая мати”, що був звернений до П. О. Кулиша, відвертим цинічним насміхом над усіма мріями про відродження України, отієї „Козацької матері”.

Та й хвацька ж то колись була
Козацька Мати!..
Еге!.. була та поплила:
Її не вертати!
Не слинь, Паньку, і не журись,
Бо й сліз пожалься боже;
Найми псавтир та помолись,
Журба не поможе!
Ткни попові коповика
На „со-духи” в церкві:
Нехай лежать там мовчака
В сирій землі мертві!
Та й ти з попом хоч у кулак
Прохлипай „партесне”...
А що ж робить, що сталось так?..
Царство їй небесне!

Звичайно, ні Яків Головацький в Галичині, ні Петро Гулак-Артемовський на Наддніпрянщині (ми взяли тут дві найяскравіші постаті) не були самітні у своєму відступстві. Таких, що пішли за течією, що її створив режим завойовників, було дуже багато, власне — величезна більшість серед тодішньої освіченої верстви. Щоб збегнути, якою сильною спочатку була ця московофільська течія в Галичині, досить нагадати, що навіть Ів. Франко й Мих. Павлик за своїх молодих студентських років ледве були не

потрапили під вплив московофілів, як члени студентського „Академического Кружка”. Та вони швидко звільнилися від того впливу, чому, як відомо, чимало допомогли три критичні листи Мих. Драгоманова до редакції львівського студентського журналу „Другъ” у 1875-1876 рр.

Але з семидесятих років XIX ст. народовецький і радикальний рух у Галичині починають поволі зростати. Усе більше людей стає до праці над освітою галицьких „русинів”, над працею культурно-національного відродження їх. „Просвіта” та її читальні по селах, Наукове Товариство ім. Шевченка, кооперативи та інші національні громадські організації, що виростили на народному ґрунті, роблять своє культурне діло. Просвіта й національна свідомість української людності Галичини поволі зростає. Засновуються українські політичні партії, які все більше й більше гуртують навколо себе народну масу. Унаслідок же поширення українського культурно-національного відродження московофіли Галичини починають з 1880 рр. втрачати ґрунт у народній масі, поволі маліють у своїй кількості і впливах. Проте ще й у 1893 р. московофільським агітаторам пощастило збаламутити цілу групу темних галицьких селян-українців та підбити їх на нещасливу еміграцію до Росії в пошуках кращих умовин життя.¹²

За підказом, мабуть, з Петербургу й Москви, провідники московофільства, щоб оживити свою діяльність, створюють у 1900 р. в Галичині свою політичну організацію „Русскую народную партю”, орієнтуючи її членів і прихильників на Російську імперію, як на „землю обітованну”. Про це вони, звичайно, уникали відверто говорити й писати. Але разом з тим у своїх публікаціях у різний спосіб доводили запозичену від російських націоналістів тезу, що в Галичині живе „русский народъ”, а назву „українці” для нього видумали, мовляв, його вороги. Культурне московофільство поволі перетворилося на політичне московофільство. Ось, наприклад, в одному московофіль-

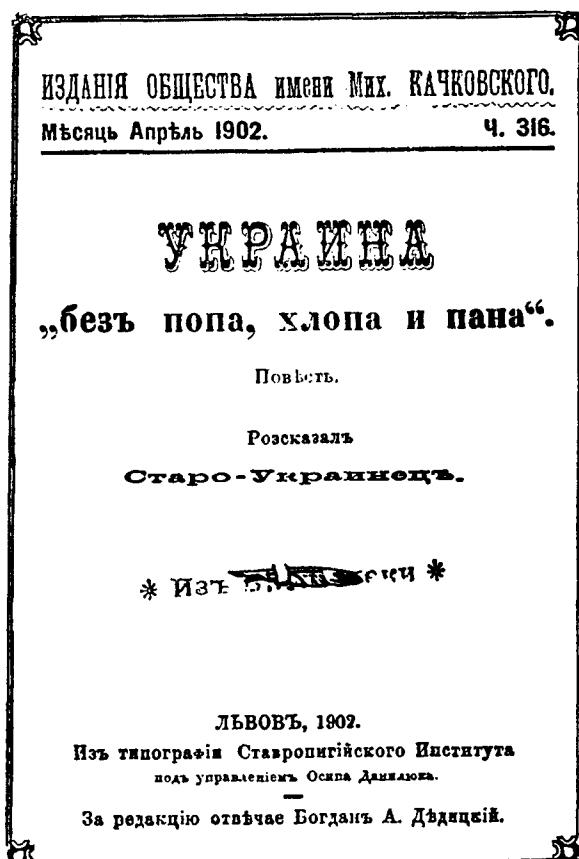
¹²⁾ Радикальна тактика. Часть III. Москвофіли, народовці і консолідація. Написав Михайло Н. Львів, 1898, ст. I.

ському виданні „Общества им. Мих. Качковского”, що вийшло у Львові в 1902 р. (ч. 316) ми читаемо:

„Галицкій українцѣ есть новѣйше изобрѣтеніе европейской политики. Пятьдесят лѣтъ тому Стадіонъ изобрѣлъ рутеновъ, — теперь другіи политики изобрѣли австрійскихъ украинцевъ”.

Прим.: „Стадіонъ быль въ 1848 роцѣ намѣстникомъ Галичины и затребовалъ отъ русиновъ щобы себѣ называли рутенами” (ст. 45).

А в інших місцях цієї книжечки читаемо:

„Украинского языка міръ не знаетъ... Украинскій языкъ, это выдумка политики.” (ст. 39).

„Галицкіи украинцѣ суть дѣйстно сектою, однако не религійною, а соціально-политичною” (ст. 56). І. т. д.

На політичний характер московофільського руху і на явний зв'язок провідників його з російською агентурою австрійська влада швидко звернула свою увагу. Як відомо, в 1882 р. відбувся карний процес проти Ольги Грабар, о. Івана Наумовича та інших за державну зраду.¹³ Брошура з 1898 р. згадує про урядові „ревізії в справі шпигунства” серед московофілів.¹⁴ А напередодні війни 1914 р. відбулися такі політичні процеси: а) процес у Мармароськім Сиготі на Угорщині в 1913 р., де обвинуваченими й засудженими були самі селяни, а до справи був заплутаний російський націоналіст граф Вол. Бобринський¹⁵; б) львівський процес Бендасюка й Колдри в 1914 р.¹⁶; в) незакінчений процес братів Геровських у Чернівцях, бо вони встигли із в'язниці втекти в Росію.¹⁷ Тож зрозуміло, що з оголошенням війни в 1914 р. австрійська влада дала наказ про проведення арештів серед московофілів, як російських агентів, та про інтернування їх. Місцева ж польська влада Галичини, вороже настроєна до українців взагалі, разом з членами й симпатиками „Русской Народной Партиї” та російськими агентами почала з явною мстивою метою масово заарештовувати й українських громадських, культурних та політичних діячів із селянського й робітничого середовища перш за все, а частково й із середовища інтелігенції, хоч ні ці, ні ті не мали нічого спільногого з тим політичним московофільським цареславним рухом і були його антиподами. Усіх арештованих — і вин-

13) Лозинський: Галичина..., ст. 35.

14) Радикальна тактика..., ст. 12.

15) Лозинський: Галичина..., ст. 36 і С. Єфремов: До історії..., ст. 128.

16) Там же, ст. 36.

17) Там же.

них, і невинних — запроторювано в концентраційні табори, як прихильників і агентів Росії.

Після того ж, як 29.VII/11.VIII. 1914 р. у Києві було офіційно засновано галицькими москофілами „Карпато-Русський Освободительний Комітетъ” і видано книжечку „Современная Галичина”, справа ще погіршала. Ця книжечка не могла не потрапити до рук австрійської контррозвідки. На підставі цього документу, та ще й в умовинах поразок австрійських військ на початку війни, масу людей, що їх після того (одних підставно, а інших зовсім безпідставно) заарештовувано й обвинувачувано в москофільській та в агентурній службі російській владі, почали просто нищити військові суди, складені з австрійців та мадярів, які, до речі, не розуміли навіть мови своїх жертв.¹⁸ Унаслідок цієї акції, як подає Матвій Стаків (покликуючися на тогочасну літературу й джерела), було розстріляно й повішено близько 36.000 українців Галичини. Крім того, майже така ж кількість їх загинула від голоду та пошестей у концтаборах.¹⁹ Найстрашнішими з цих таборів були Гмюндський і Талергофський.²⁰

3. Поширення ідеї самостійності України — предмет особливого занепокоєння російської влади

Але з початком війни посыпалися на українську людність нещастя терору не лише з боку австрійської влади, яка була наляканана місцевою шовіністичною польською адміністрацією фальшиво перебільшеним привидом масового, нібито, зрадництва української людності Галичини на користь Москви. Так само утиски й терор проти цієї частини української людності, яка перед війною брала активну участь у громадсько-політичному й культурно-

¹⁸⁾ Див., напр., Ів. Макух: На народній службі. Видання УВГ, Дітройт, 1958, ст. 195-198.

¹⁹⁾ Матвій Стаків: Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу. (1772-1918). Том I, Скрентон, 1958, ст. 168.

²⁰⁾ Див. напр.: а) „Україн. Вісти” в Н. У. ч. 24 за 10. VI. 1962, ст. 5: „Коротко з життя на чужині. На великому цвінтарі в м. Гмюнд”. б) „Укр. Вісти” ч. 27 за I. VII. 62, ст. 8: „До укр. громадянства...”

національному українському житті Галичини, негайно ж розпочала її російська окупаційна влада. Адже йшла вона в Галичину з наперед встановленою метою знищити тут усі прояви й досягнення українського громадсько-політичного й культурно-національного життя, що їх в якісь мірі забезпечила й охоронила австрійська конституція, всупереч бажанням самої австрійської державної влади. Про цю мету ясно ще до початку війни писалося в російській націоналістичній пресі („Киевлянинъ”, „Кievъ”, „Новое Время” тощо). Про цю ж мету недвозначно говориться й в інструктивних вказівках книжечки „Современная Галичина”.

Для авторів цієї книжечки українська мова — це „жаргон, що його штучно й потворно створила інтелігенція” (ст. 24). А „ідея національного відокремлення українців від великоросів”, що її, як твердять вони „проголошено в 1890-их роках в Галицькому Соймі”, а потім і „ідея самостійності України” — все це тільки „безглазда інтелігентська видумка”, що її, за їхнім фальшивим твердженням, радо підтримувала польська адміністрація Галичини, а потім і сама австрійська влада у своїх династичних інтересах (ст. 19-20).

Тут треба згадати, що ідея самостійності України почала ясно викристалізуватися й набирати політичної актуальності з кінця другої четверті XIX ст. Виразно її проголосили були на Наддніпрянщині члени Кирило-Мефодіївського Братства в 1846-1847 рр. У „Книгах битія українського народу” ми читаємо: „Лежить в могилі Україна, але на вмерла”... „І панує деспот-кат над трьома народами слов'янськими”, та нічого не вдіє, бо „встане Україна із своєї могили і „буде непідлеглою Річчю посполітою в Союзі Слов'янськім”.²¹

Пізніше Микола Костомаров у листі до Герцена („Колокол” ч. 61 за 15.I.1860 р.) так писав про спробу цієї політичної акції Кирило-Мефодіївського Братства:

21) Мик. Костомаров: Книги битія українського народу. Редакція, передмова й примітки І. Борщака. В-цтво „Громада”, Париж (1947), ст. 61-62.

„Пробудження слов'янських народностей відгукнулося скоро в Україні й підняло з летаргійного сну народню думку й почування. З'явилося стремління відродити народність, що вмирала під московським кнутом і петербурзьким багнетом, та утворити самостійну літературу.

Та ідея пансловізму прийнята була в Україні зовсім інакше, як в Москві. В Україні ця ідея зразу ж прибралася в ясну форму федерацівного союзу Слов'ян, де кожна народність зберігала б свої окремішності при загальній особистості і громадській свободі. Разом з тим витворилось переконання, що цією й єдиною цією дорогою Україна може піднестися з занепаду і зберегти свій власний стільки разів несправедливо й безжалісно потоптаний вигляд”²².

Проте ці романтичні слов'янофільські ідеї кириломефодіївців не встигли піти широко в народню глибину на Наддніпрянщині, бо Братство було цілком розгромлене царським урядом на самому початку своєї політичної діяльності (в 1847 р.), а „Книги битія” і відозви Братства на 70 років поховані були в жандармських архівах і стали відомі громадянству лише після революції 1917 р. Та було б помилкою твердити, що ідеї кириломефодіївців не залишили на Наддніпрянщині ніякого сліду. Якщо вони й не встигли піти широко й глибоко в народню гущу, то все ж серед нечисленної молодої української інтелігенції, захопленої ідеєю національного відродження свого народу, вони безперечно були в якійсь мірі поширені хоч в усному переказі. У всякому разі, ці ідеї ввесь час турбують російську владу, яка прекрасно розуміє, що тримається вона в Україні лише силою свого поліційного та військового апарату.

Ось характерний випадок. Борис Познанський, один з так званих хлопоманів, року 1860 покинув університет і пішов до с. Дударів, Канівського повіту, працювати діловодом-рахівником в економії, яку ліберальна поміщицька родина Габелів здала в оренду селянам. Це зразу ж здається владі підозрілим тим паче, що почалися й доноси сусідніх поміщиків та священика Раєвського. У чому ж

22) Там же, ст. 37.

була підозрілість та провинність Познанського — видно з поліційних рапортів:

„Познанський распоряжается по хозяйству послѣ со-
вѣщанія съ крестьянами, съ которыми сходится весьма
фамильярно до такой степени, что крестьяне посѣщають
его, и сидя съ нимъ вмѣстѣ, бесѣдуютъ, проводятъ вече-
ра, а онъ ходитъ къ нимъ въ гости раздѣлять время, и
до такой степени привязалъ къ себѣ крестьянъ, что его
посѣщають крестьяне изъ ближайшихъ селеній”...

„Познанський усвоилъ себѣ бытъ крестьянина въ
языкѣ, одѣяніи и образѣ жизни до того, что, не зная
происхожденія Познанского (він був з дворян — ДС),
можно утверждать, что онъ и родился крестьяниномъ”.

Далі говориться, що Познанський жив з селянами:

„по братски, раздѣляя съ ними хлѣбъ-солъ; при чемъ
за чаркою водки пѣлись любимыя крестьянами чумац-
кія и другія малороссійскія пѣсни и иногда прочиты-
вались сочиненія Тараса Шевченко — Катерина, Най-
мичка, Гайдамаки и проч. Познанскій снискалъ себѣ
почти полное расположение и довѣріе крестьянъ. Въ
особенности нравилось крестьянамъ совершенное от-
сутствіе въ Познанскомъ той спѣси, которую они при-
выкли видѣть въ помѣщичьихъ офиціалистахъ”...

І нарешті:

„Познанскій носить крестьянскую одежду, обращается
съ крестьянами фамильярно и имѣеть намѣреніе же-
ниться на крестьянской дѣвкѣ”²³

Та хоч ніякої злочинної діяльності Познанського по-
ліція не могла виявити, все ж Котляров, начальник канів-
ської поліції, викликав його до себе і заарештував. Поча-
лося слідство. На допомогу Котлярову київській цивіль-
ний губернатор надіслав свого урядовця для особливих
доручень — Скрипцова. І от тут виявився цікавий момент.
Вол. Міяковський, що писав про все це на підставі архів-
них даних, каже:

„Коли Познанський сидів під арештом в Каневі,
Котляров із Скрипцовим в рапорті генерал-губернато-

23) В. Міяковський: Б. С. Познанський (Народник 60-х років). „Україна”, кн. I за 1926, ст. 81 і 86.

рові намагалися зв'язати його справу з чутками про якесь „общество малороссов”, що заснувалося в Росії. З відомостей цих слідчих, університет київський та харківський є центри ідеї про відновлення України. До цього гуртка, на думку Котлярова та Скрипцова, належав і Познанський: він, як писалося в рапорті, „для осуществлення несбыточной мечты рѣшился уклониться отъ прямого пути и избрать себѣ скромную долю простого писаря”.

Яко довід, наводилося в рапорті відомості, що в промовах над труною Шевченка, якого поховано в ці саме дні — 10 травня біля Канева, студенти київського університету в промовах своїх висловлювали надію на майбутню волю України”.²⁴

Це так було на Наддніпрянщині. А як же в Галичині? Майже одночасно з нелегальним програмовим політичним виступом кириломефодіївців на Наддніпрянщині о. Василь Подолинський в Галичині випустив 1848 р., за часів революції в Австрії, польською мовою книжечку „Słowo przestrogi”, в якій, пов'язуючи справу українського відродження не з всеслов'янською ідеєю, а з ідеєю відродження демократичної Європи, писав:

„Так, ми є українці й віримо міцно в воскресенне України вільної й незалежної... Минув той час, коли ми в куті вагалися виявити своє ім'я; сьогодні українець виявляє його світові; ніщо не зможе здергати нас від загального змагання в Європі; не замовкнемо, хіба Європа замовкне; всі хочемо бути вільні та рівні з іншими народами... Хочемо бути народом і будемо ним неминуче, бо голос народу — то божий голос, а терпеливості в потомків нам не недостане; адже тої чесноти нас учили”.²⁵

Проте в наступні роки ідея самостійності українського народу була в Галичині заглушенна наступом реакції після революції та переможним, здавалося, зростанням тоді серед освічених шарів галицького українського су-

24) Там же, ст. 85.

25) Цитуємо за Мих. Лозинський: Галичина..., ст. 16. Див. також Юр. Студинський: Ідея самостійності й соборності України в історії. Календар „Свободи” на 1960 р.

пільства московофільської орієнтації, патронованої Росією. Та пройшла якась пара десятків років, і знову відродили в Галичині ідею самостійності України та піднесли її як актуальне політичне гасло й дороговказ послідовники Мих. Драгоманова. У передньому слові до женевської „Громади” Драгоманов у 1878 р. писав:

„Безперечно українці багато втратили через те, що в ті часи, коли більша частина других пород людських в Європі закладали свої держави, їм не довелося того зробити. Як там не єсть, а своя держава, чи по волі, чи по неволі зложена, була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі і по своїй волі”.²⁶

Ці думки безперечно звернули на себе увагу читачів „Громади”, й багатьох примусили глибоко замислитися над ними. (З ними, як побачимо далі, через 12 років по-лемізує Т. Зіньківський). А ще через якихсь пару років Мих. Драгоманов, Мих. Павлик та Серг. Подолинський виступають 1.IX.1880 р. в „Громаді” з програмою журналу, в якій підkreślують, що „троїсте ярмо порядків царства Російського й Австро-Венгерського над нашою країною” не дає їй свободи політичної, економічної й культурно-освітньої. Воно так пригноблює усне й друковане українське слово, що прихильники будь-якої свободи українського народу не можуть у себе дома відверто висловлювати своїх думок і бажань про ці справи. Тому згадані автори й приневолені робити це за межами своєї батьківщини.

Зформулювавши в трьох пунктах свою програму-бажання домагатися для свого уярмленого народу звичайних політичних громадських свобод, у четвертому пункті вони закінчують бажанням здобуття „повної самостоячести для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні”.²⁷

За тодішніх умовин це було, звичайно, ще тільки бажання-мрія, а не реальна програма всенародної бороть-

²⁶⁾ М. П. Драгоманов: Вибрані твори. Прага, 1937, ст. III.

²⁷⁾ Там же, ст. 148.

би. Адже український народ у Галичині тоді складався ще тільки з „попів та хлопів”, як насмішкувато висловлювалися тоді поляки. При чому перші (попи) були під значним уже впливом панівної польської культури і в багатьох випадках навіть свої казання в церкві виголошували польською мовою. Крім того, були вони, за своїм станом, консервативні й цілком лояльні до режиму. Другі ж (хлопи) були в величезній масі своїй ще темні, неписьменні й без будь-якої національної свідомості.

На Наддніпрянщині ж ситуація, що постала там унаслідок російського панування протягом двох з чвертю століть, була ще гірша, бо там не було навіть тих відносних свобод, що їх давала австрійська конституція з 21. XII. 1867 р., в артикулі 19-му якої було проголошено:

„Всі народи держави є рівноправні й кождий народ має непорушне право зберігати й розвивати свою національність і мову... Держава признає рівноправність усіх краєвих мов у школі, уряді й публічному житті”.²⁸

Цей артикул австрійської конституції давав українцям в Австрії хоч якесь право легально обороняти себе від агресивного польського наступу, а українці в Росії не мали навіть такої можливості. Міська людність Наддніпрянщини, що становила тоді, певно, менше за 10% всієї української людності, була (маємо на думці освічені верстви), за дуже малим винятком, уже вся зросійщена. Сільська ж українська людність була — за даними навіть значно пізнішого перепису 1897 р. — на 90-92% зовсім ще неписьменна. Решта ж 10-8% сільської української людності була в величезній більшості малописьменна, ледве здатна підписувати своє прізвище.²⁹ Легальна українська преса на Наддніпрянщині тоді зовсім не існувала. А українська книжкова продукція була тяжко загальмо-

28) Лозинський: Галичина..., ст. 9. Див. також Ю. Студинський: Ідея самостійності..., ст. 34.

29) Див., наприклад, Микола Байєр: Причини аграрної революції на Україні і шляхи до розв'язання аграрної справи. В-цтво У. Н. П. „Свобода і Право”, Київ-Віден, 1920, ст. 12.

вана їй придавлена таємними урядовими наказами з 1863 р. А те, що коли-не-коли проривалося через цензурні заборони, фактично на село доступу не мало. Про це пильно дбала поліція її добровільні слуги режиму. Для ілюстрації подамо цей факт, що відомий з біографії Константина Петра Михальчука (1840-1914). Бувши студентом третього курсу Київського університету, К. Михальчук чомусь був змушений перервати свою науку, і жити на селі. Тут він почав ширити дозволені цензурою популярні книжки українською мовою серед сільської людності. На це негайно звернула увагу сільська поліція. Становий пристав прибув до приміщення Михальчука разом з понятими, сільським старостою та волосним старшиною, і конфіскував там 330 примірників, дармащо всі вони були дозволені до друку. Михальчука в той час не було навіть дома. В. В. Міяковський за архівними даними³⁰ подає:

„За винятком чотирьох книжок, все це були Кулішеві метелики, всього 19 ріжних назв, переважно твори самого Куліша (Граматка, Хмельницька, Листи з хутора, Григорій Квітка, Півпівника, Бабуся з того світу, Орися, Казка про дівку семилітку). Були тут ще й твори Шевченка (Гайдамаки, Тарасова ніч, Катерина, Наймичка, Тополя), Григорія Квітки (От тобі й скарб; Добре роби, добре й буде), Марка Вовчка (Чари), Ганни Барвінок (Лихо не без добра, Восени літо), Номиса (Дід Міна й баба Миниха), Д. Мордовця (Дзвонар), Українські пісні Каменецького, „Быть подолянъ“ К. Шейковського та проповіді Василя Гречулелевича. Крім того в Михальчука взято було етнографічну mapу „Українці, або Русини“.

Усе конфісковане становий пристав надіслав житомирському земському справникові, а той 19 лютого 1862 р. подав рапорта цивільному волинському губернаторові. У цьому рапорті земський справник писав:

„По мнѣнію моему, сочиненія эти для нашего простого народа въ настоящее время не должны быть раздаваемы для чтенія, такъ какъ въ многихъ изъ нихъ воспо-

³⁰⁾ Дѣло о купеческомъ сынѣ Константинѣ Михальчукѣ, раздающемъ крестьянамъ нѣкоторыя книжечки”, 1862, Арх. К. Ген.-Губ.

минаются кровавыя сцены, происходившіе между народомъ православнаго исповѣданія й поляками".

Волинський губернатор наказав земській поліції з'ясувати: „Як і яким саме селянським громадам роздано було книжки, дурно чи за гроши, з якою метою та чи не робилося якихось „наставлений”. Крім того, наказано було відібрati вiд Константина Михальчука пояснення, з якою метою вiн придобав таку силу книжок, до читання яких, на думку губернiяльної влади, „крестьяне в настоящe время еще не подготовлены”.

Ця справа потім дійшла аж до київського, волинського й подільського генерал-губернатора кн. Васильчикова. Слiдство нiяких явних злочинних намiрiв у Михальчука не виявило, а конфiкованi книжки були дозволенi царською цензурою. Генерал-губернатор справу припинив, але тaємний полiцiйний нагляд за Михальчуком залишено.³¹

До цього додамо, що й за рiк перед тим, у зв'язку з турботами, якi викликав у помiщикiв та в адмiнiстрацiї похорон Т. Шевченка над Днiпром, київський губернатор Гессе у своєму листi до того ж київського, волинського та подiльського генерал-губернатора кн. Васильчикова писав 24. VII. 1861 р.:

„... я нахожу в руках крестьян в здешнем крае сочинения Шевченко, Кулиша и других им подобных вредными, а потому распространение их я находил бы полезным здесь запретить, и вообще было бы полезно распространять грамотность на русском языке через священников и лиц, заслуживающих доверия”³²

А кн. Васильчиков у листi-вiдповiдi 27. VII. 1861 р. погоджується з губернатором Гессе щодо „необходимости бдительного наблюдения за слишком крайними проявлениями малороссийской национальности”, проте ж вiн ще не бачив потреби забороняти розповсюдження всiх згаданих у листi Гессе українських книжок, крiм одного букваря. Вiн писав:

³¹⁾ В. Мiяковский: З молодих рокiв К. Михальчука. З нагоди десятилiття його смерти. („Україна”, 1924, кн. 4, ст. 98-107).

³²⁾ Смерть и похороны Т. Г. Шевченко. Документы и материалы. Изд. АН УССР, Киев, 1961, ст. 120.

„Что касается приостановления распространения сочинений Шевченка, Кулиша, то я полагаю возможным это сделать только в отношении малороссийских букварей последнего, так как сельские школы в этом kraе открыты правительством, которым разосланы уже по приходам для обучения крестьян русские буквари, и другие буквари не должны быть допускаемы в этих школах.”³³

Нарешті нагадаймо тут ще й такий яскравий факт. Року 1859 в Києві, серед українських народників, особливо ж серед вчителів та студентів університету, розпочався, а в наступні два роки зміцнився рух у напрямку організації недільних шкіл для піднесення грамотності серед міської робочої маси. Ці школи почали притягувати до себе помітну кількість дорослих учнів. Виявилося, що 95% цих учнів були української національності, які не володіли великоруською мовою. Тож у процесі праці вчителі перееконалися, що найлегше й найшвидше можна досягти добрих наслідків у навченні лише тоді, коли в цих школах користуватися українською викладовою мовою та українськими підручниками, яких, проте, цілком бракувало. Почалася інтенсивна й широка праця над підготовленням цих підручників та над писанням популярних українських книжок, тощо. Цей рух виявив тенденцію поширення й на інші міста і навіть на села України. Але недільними школами зацікавилася й російська адміністрація. Княгиня Васильчикова (дружина генерал-губернатора) провела інспекційне ознайомлення з навчанням по цих школах і, як каже дослідник цього питання:

... „зробила все, щоб скоріше зліквідувати недільні школи, а також і кинути при тому пляму на ідеологів та організаторів таких шкіл: проф. Павлова, Драгоманова та й на самого куратора шкільної округи Пирогова.”³⁴

Її намаганням допоміг Митрополит Ісидор з своїм оточенням. Унаслідок цього року 1862 царським наказом звілено було всі недільні школи закрити, а спеціальній комісії дано завдання дослідити й виявити дух недільних шкіл та ціль заснування їх.³⁴

33) Там же, ст. 127-128.

34) Сильвестер Глущко: Драгоманов і недільні школи. („Україна”, 1924 р., кн. 4, ст. 35-42).

Така була на Наддніпрянщині ситуація поруч з цілковитим там політичним безправ'ям ще перед таємними урядовими наказами 1863 і 1876 рр. А якою ж стала вона після тих наказів, які лишалися в силі аж до 1905 р. і завдання яких було тримати українську народні масу в темноті — це легко можна собі уявити. Про все це треба добре пам'ятати, щоб не загубити історичної перспективи, і не зробити хибних висновків, вивчаючи ту добу життя нашого народу.

Ta проте мрія про самостійність України навіть у цій складній та важкій політичній ситуації починає все більше поширюватися серед освіченого українського громадянства, що не підпало цілковитій асиміляції. Причиною цього явища було те, що ні влада Австро-Угорщини, ні тим паче централістична й деспотична влада Росії не допускали до створення вільних передумов для культурно-національного й соціально-економічного розвитку українського народу. Ці передумови могли з'явитися лише внаслідок звільнення України від чужого панування. Цю мрію-бажання українського громадянства Ів. Франко 17. III. 1883 р. так зформулював у вірші „Розвивайся, ти високий дубе”:

Розпадуться пута віковії,
Тяжкій кайдани,
Нелобіджена злими ворогами
Україна встане.
Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.

Тут бачимо, Ів. Франко зробив вже й спробу територіально окреслити державні межі тієї бажаної соборної самостійної України, які вкладаються в межі етнографічного розселення українського народу. Цього Франкового вірша було покладено на ноти, і він перетворився в популярну пісню, поширену серед молоді. Проте все це була ще лише стисла поетична декларація-мрія. I потрібно було ще 12 років мозкової громадської праці над цим питанням, аж поки в 1895 р. викристалізувалася і з'явилася

в друкові перша докладна спроба науково обґрунтувати потребу й неминучість постання самостійної України, як певного державного організму, який гарантував би можливість вільного розвитку всьому українському народові. То була книжка молодого, ледве 25-річного, радикала Юліяна Бачинського — „Україна ігредента”. Ця книжка зробила сильне враження на українське громадянство в

ХЛОПСЬКА БІБЛІОТЕКА № 112

ПОЯСНЕНЄ
програми русько-української
РАДІКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ

написав

Др. СЕВЕРИН ДАНИЛОВИЧ

Ціна 10 кр.

ЛЬВІВ, 1897.

Накладом редакції „Громадського Голосу”.

3 друкарні Народної Станіслава Манецького і Сойки.
(Готель Жоржа)

Галичині. І, як наслідок цього, четвертий з'їзд „Русько-Української радикальної партії” в Галичині 29.XII.1895 р. вставив у свою політичну програму цілком виразний пункт-завдання:

„... виборення самостійності політичної всему русько-українському народові в Австро-Угорщині й Росії”³⁵

З цього часу змагання до створення Самостійної України стає вже програмовим пунктом деяких масових по-

Юліян Бачинський

Україна irredenta

ТРЕТЬЕ ВИДАННЯ

з передмовою В. ДОРОШЕНКА і додатком:
Листування Ю. БАЧИНСЬКОГО з М. ДРАГО-
МАНОВОМ з приводу „України irredent-и“.

БЕРЛІН 1924
ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОУ МОЛОДІ

Printed in Germany

літичних партій української людності. Так, новостворена в 1899 р. в Галичині Українська соціал-демократична пар-

³⁵) Северин Данилович: Пояснення програми русько-української радикальної партії. Львів, 1897, ст. 31.

тія, до якої перейшов Юл. Бачинський, також внесла до своєї програми пункт домагання самостійності України:
„Наша ціль: вільна держава українського люду, українська республіка”.³⁶

³⁶⁾ Вол. Дорошенко (передмова до книжки Юл. Бачинського „Україна ірредента”).
(Продовження буде).

3 ЛІТОПИСУ УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ

Убивника С. Бандери й д-ра Лева С. Ребета, Богдана Сташинського, який призвався, що це він з наказу Москви убив д-ра Лева Ребета (1957 р.) і Степана Бандеру (1959 р.), Верховний Суд Союзної Німецької Республіки (Західна Німеччина) на процесі у Карльсруге засудив на вісім років тяжких примусових робіт. Присуд видано 19 жовтня ц. р.

* * *

† **Феодосій Осьмачка** — видатний український письменник, прозайк, поет і перекладач помер 7 вересня 1962 р. в Нью-Йорку. Покійний народився 3 травня 1895 р. в селі Кулівці Київської області.

* * *

Олені Кульчицькій — визначній українській мальярці, цього року сповнилося 85 років життя. З цієї нагоди в Києві відбулася виставка її картин.

* * *

Опера „Запорожець за Дунаєм” Семена Гулака Артемовського 1962 року сповняється 100 років з дня її написання. Хор ім. Тараса Шевченка в Клівленді, США, відзначив цей ювілей постановкою згаданої опери не тільки у своєму місті, але й також у більших центрах скупчення українців у смузі Великих Озер.

* * *

Число українців у Канаді тепер становить 473,337 душ, — подало цього року Домініяльне Статистичне Б’юро Канади на основі перепису населення 1961 р. 1951 р. в Канаді було 395,043 українців. Продовж останніх 10 років кількість українців щорічно зростає тут на 2%. Українці 1961 р. становили в Канаді 2.6% (а в 1951 р. — 2.8%) усього населення Канади. Як подає вищезгадане Б’юро, число українців греко-католиків у Канаді, впорівень з іх числом 1951 р., не збільшилося, а зменшилося — на 1,398 осіб. 1961 р. в Канаді було 189,653 українців греко-католиків. Усіх православних, а в тому основну їх масу становлять православні українці, в Канаді 1961 р. було 239,766 душ.

